

LÜHIKE EESTI
KIRJANDUSLUGU

EESTI KIRJANDUSEST
TARTU, 1925

FRIEDEBERT TUGLAS

LÜHIKE EESTI
KIRJANDUSLUGU

34 PILDIGA

TEINE, TÄIENDATUD TRÜKK

251716

EESTI KIRJANDUSE SELTS
TARTU, 1936

KAANEPILDIL ESINEVAD KIRJANIKUD:

- I rida (vasemalt paremale, ülalpool pealkirja):
 J. H. Rosenplänter, Kr. J. Peterson, J. Hurt,
 E. Vasar.
- II rida: Fr. R. Faehlmann.
- III rida: J. Bergmann, Ed. Bornhöhe, Fr. R. Kreuzwald, J. W. Jannsen, L. Koidula, M. Veske, C. R. Jakobson.
- IV rida: A. Kitzberg, Juhan Liiv, J. Pärn, A. Saal, M. J. Eisen, V. Grünthal-Ridala, E. Vilde.
- V rida: M. Metsanurk, A. H. Tammsaare, M. Under, G. Suits, Fr. Tuglas, O. Luts, H. Raudsepp.
- VI rida: R. Roht, J. Kärner, L. Kibuvits, J. Barbarus, H. Visnapuu, A. Gailit, J. Semper.
- VII rida: A. Mälk, J. Sütiste, A. Adson, A. Jakobson, K. Ast, K. A. Hindrey.

A-10583

Sisukord.

	Lk.
Eessõnad	6
I. Rahvaluule	9
II. Kirjanduse alged	18
III. Estofiilide aeg	29
IV. Eelärkamisaeg	36
V. Ärkamisaeg	47
VI. Venestusaeg	60
VII. Realismi ajastu	68
VIII. Uusromantikute vanem rühm	80
IX. Uusromantikute noorem rühm	89
X. Uusrealismi ajastu	97
Kirjandust	111

Eessõnad.

1.

Eesti vabariigi elanikest kõneleb ligi üheksakümmend protsenti oma emakeelena eesti keelt, ja see asjaolu annab ilme kogu praeguse Eesti vaimuelule. Kuid teistest rahvustest elanikud pole siin ka kunagi varem loonud iseseisvat kultuuri, vaid on piirdunud ainult ühenduse pidamisega nende maade vaimueluga, millega seob neid rahvus. See on maksev kõigepealt taanlaste, rootslaste, poolakate ja venelaste kohta, kellele eestlaste maa on sajandite jooksul kuulunud. Kuid isegi sakslased pole siin oma seitsmesaja-aastase majandusliku ja kultuurilise valitsemise ajal jõudnud kehva ning vähehuvitava provintsi-kirjanduse algeist kaugemale. Igatahes ei või nende osa sel alal kuidagi võrrelda näiteks rootslaste omaga Soomes. Ja sellepärast võime Eestimaa kirjandusest kõneldes mõelda ikkagi ainult eestikeelsele kirjandusele.

Kui aga see sellises arvulises ülekaalus oleva pärisrahva kirjandus ometi nii aeglaselt ja kiduralt on võrsunud, siis just nende valitsevate võõraste tõttu, kes sel maal oma rahvuslikku kultuuri ei rajanud, kuid ka pärisrahval ei lasknud seda rajada. Sest sellest peale, mil ristiriütliid Eestimaa vallutasid, kaotasid eestlased kõik normaalse edaspidise arengu või-

malused. Sellest peale olid ülemad seisused — aadel, vaimulikud, kodanikud — võõrast rahvusest ja ametliku ning hariduskeelena tarvitati samuti võõraid keeli. Maa pärisrahvas oli surutud sajandeid kestvasse eraellu, ilma mingi ühiskondliku aktiviteedi võimaluseta. Tõsi, teistegi euroopa rahvaste laiad hulgad viibisid sellal peagu samasuguses sotsiaalses ja hariduslikus viletsuses. Kuid kui seal näiteks omakeelne rüütlikuule või vaimulik kirjandus sündis, siis oli sel ometi kaudnegi tähtsus kogu rahva vaimuelule. Eesti rahvale polnud sellinegi klassika võimalik, sest ta oleks sellest juba keeleliseltki eemal seisnud.

Kui sel rahval viimaks ometi kirjandus tekkis, siis alles nende takistavate välisolude muutumisel. Ja sellest peale peegeldab see kirjandus aste-astmelt rahva enese saatust. Näeme, kuidas rahvas sest kirjandusest veel kaua aega passiivselt eemal seisab, sest see polnud tema enese loodud ega temale mõeldudki. Ja näeme, kuidas see rahvas siis pikapeale vabanedes ning oma rahvuslikust olemasolust teadlikuks saades kirjandusega elavamalt kaasa elab kui vahest kuskil mujal. Sest poliitilise elu keskuste, omakeelsete haridusasutiste ja isegi rahvusliku kiriku puudumisel võis tema eneseväljendus teostuda peamiselt kirjanduse kaudu. See oli ta parlamendiks, ülikooliks ja kirikukantsliks, ning ajuti näib, nagu langeks kogu kultuurielu ülejäägita ühte kirjandusliku eluga. Ja sellepärast omabki kirjandus ühes ajakirjandusega Eestis kesksäma tähtsuse kui vahest teiste rahvaste juures. Kuid sellepärast saame ka eesti kirjandusloost õige käsituse alles tihedas seoses rahva sotsiaalse ja üldkultuurilise arenguga.

Järgnev ülevaade eesti kirjandusest ei suuda oma piiratud ulatuse tõttu muidugi täita üksikasjalisema

kirjandusloo aset. Kuid selles tahetakse esitada selle kirjanduse üldpilt, peavoolud, olulisemad arengu-
jooned ta algusest kuni tänapäevani. Sellepärast on
rõhk pandud iga ajajärgu tähtsamaile esindajaile ja
viimaste tähtsamaile teostele, kuna vähemoluline on
jäänud varju. Ühtlasi tuuakse siin paiguti ülevaat-
likke selgitusi, mis eesti kirjanduse pinnaliselegi
tundjale on iseenesest mõistetavad, kuid mis võima-
likult laialdase lugejaskonna huvides võiksid olla
ometi soovitatavad.

1934.

2.

Käesolev teos sai oma esmailmumisel hea vastu-
võtu osaliseks, nii et paariaastase vaheaja järel vaja-
takse juba uut trükki. Selles on kõrvaldatud võima-
lust mööda kõik eksimused ja lüngad, mis arvustus
või autor ise hiljem avastas. Ühtlasi on püütud seda
täiendada kõige hilisemate andmetega meie kirjanduse
arengust ja pikendatud allikkirjanduse loetelut. Kui
autor pole võinud ometi arvestada mõnd sooviaval-
dust, siis sellepärast, et nende põhjendused ei paist-
nud talle küllalt veenvad või et seda ei võimaldanud
juba eeskätt piiratud ruum. Loodetavasti suudab
praegune väljaanne täita ometi veelgi rahuldavamalt
oma vähenõudlikku ülesannet: pakkuda eesti kirjan-
dusloost võimalikult rahvalikku ja ülevaatlikku
kokkuvõtet.

1936.

I. Rahvaluule.

Muidugi oli eesti rahval ka muistse iseseisvuse ajal oma suusõnaline kirjandus — laulud, muistjutud ja tarkussõnad, mis pärandusid suust suhu ning põlvest põlve. Me ei või küll kuigi hästi kujutleda muistse eestlase hingelaadi ja ühes sellega ka tema vaimuvara. Kuid see rahvas, kelle arv ei ulatunud vabadussõja algul vahest üle saja tuhande, pidi olema igatahes mehine, julge, sõjakas. Seda tõendab juba tema viikingiaja kuulsus ja tema paarikümne-aastane vastupanu igast maailmakaarest ilmunud vaenlasile sessamas vabadussõjas. Igatahes kõnelevad Skandiinaavia ajaloo allikad, et eesti saarlased viikingireisidel Ölandis ja mujal oma sõjalaule laulnud. Samuti jutustab Läti Henriku kroonika, et eestlased oma surnuid peiede pidamise ja laulude laulmisega leinanud. „Kõige põhjal“, ütleb V. Ridala, „mis muististest eestlastest teatakse, võib arvata, et Eesti muistine luule on tunnud vähemalt „itkusid“ ja *kangelase lugusid*, mille esitamine pidi olema õhutajaks sõjalistele vägitegudele ja vahvusele.“

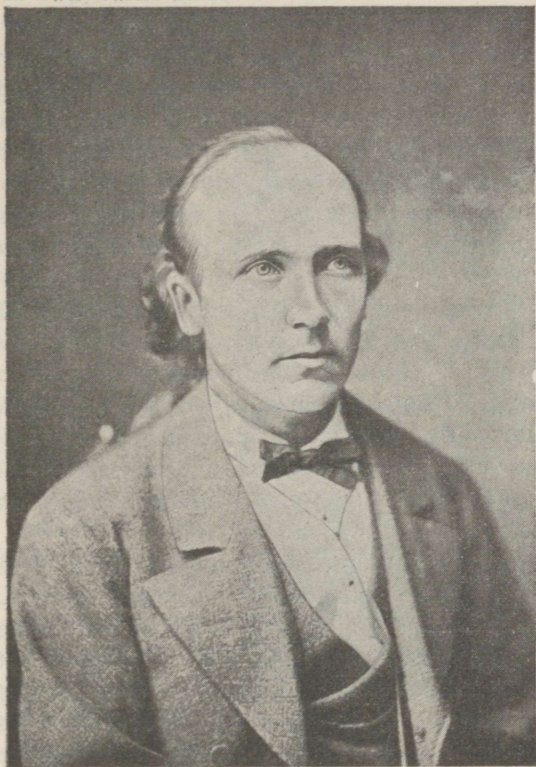
Kuid XIII sajandi algul seda rahvast tabanud saatuslik hoop ja sellele järgnenud olude põhjalik muutumine ei võinud ka seniseid kirjanduslikke traditsioone puutumata jätta. Vabadussõja lõppemisel oli rahvas verest tühjaks nõrgunud, tema sotsiaalne

tasakaal vapustatud, tema meeleolu murtud. See pidi kajastuma ka tema luules, ja peab arvama, et juba XIII sajandi lõpul eesti rahvaluule ei võinud enam sama olla, mis oli selle alguses. Ning ühtsoodu kasvava õigusliku ja majandusliku aheldumisega võis see areng ainult allapoole viia.

„Algavad niiöelda passiivse vastupanu sajandid,“ ütleb dr. O. Loorits. „Moe pärast ja sunni viisil täidetakse küll oma ametlikult nõutavaid kohustisi, kuid ikka enam jäädakse elu ringvoolust eemale ja kõrvale mälestiste ja igatsuste uniellu. Aegapidi mureneb ja hävib viikingiteaja mehine elutunne ja aktivistlik vaimulaad. Küll haaratakse veel kaua verise kättemaksu järele ja tõustakse ajuti mõnele vastuhakule, kuid see pole enam vaba ega ulja võitlusrõõmu tiivustatud, vaid salaja sepitsetud ja alamus-tunde mürgistatud. Elusuhtumuses on oluline muutus selles, et enesemaksmapanu-rünnakuilt on tasapisi taganetud enesesäilitamispositsioonidele. Järjest kinnisemaks ja endassesuletumaks muutub maarahva elu. Mehise sündmuste eepika asemel areneb naiselik meeleolude-lüürika.“

On selge, et säärases olukorras — sajandite möödumisel ja sugupõlvade vahelduses — iseseisvusaja kujuteldavad rahvaluulelised pärandid pidid pikka-mööda, kuid sihikindlalt degenereeruma, ununema ning lõpuks tundmatuseni muutuma. See orjastatud rahvas polnud enam võimeline harrastama suurejoonelist ja võimsat eepikat, milline oli moes tollal Lääne-Euroopas ja kajastus Soomeski. Kui enne oli ülistatud sangartegusid, siis halisetakse nüüd orja-elu; kui enne õhutatud sõjavaprust, siis õpetatakse nüüd pigemini, kuidas lahingus nahka päästa. Suh-tumised ja seisukohad muutuvad „eraelulisteks“, sub-

jektiiivseiks, lüürilis-halisevaiks, kus ainult ajuti elurõõmu viirg läbi lööb — seegi orja oma. Kahjurõõmsalt kujutleb ori: oleks minu olemine — paneksin

Jakob Hurt.

saksad santimaie, talupojad tantsimaie! Ja veel enam: vähemalt kord tuleb aeg, kus orja taevas ülendakse, härrat põrgus alandakse!

Ristusühe maksmapanuga anti hoop senisele mõtte- maailmale, kuid ühtlasi ei avatud rahvale võimalust uut positiivset mõttemaailma kujundada. Paganlikkude usukäsituste asemele astunud kristlikud mõisted jäid talle võõrkeelses kuulutuses hämaraiks — mitte ainult katoliku ajal, vaid pärast sedagi. Ristusühe vastu võtmine mõjus esmajoones ainult ses suunas, et paganaluse positiivsed mõisted nüüd negatiivseiks muutusid. Teiselt poolt sisendasid toored vallutajad rahvasse omad demonoloogilised kujutelmad ja ebausukombed. Tulemusena on võidud kogu Baltikumi nimetada keskaegse saksapärase maagia ja nõiausu tagamaaks. Nii orjas see rahvas ahneid härrasid, tegi kaasa ametlikke ristiusu kombeid, vabises poolametliku nõiausu paelus ja kummardas salaja endiselt oma pühi puid ning allikaid. Muidugi ei püsinud aeg sajandeist sajandesse liikumata, kuid orjarahva väljavaateid ei muutnud palju poliitilised murrangud ega ülemate isandate vahetused: kohalikuks võimuks jäi ikka saksa aadel, moodustades oma eesõigustega iseriigi ükskõik millises riigis.

Agaga just sel ahistav-ühetoonilisel taustal on sündinud suur eesti rahvaluule loomine. Nagu Lääne-Euroopas ja Soomes, nii on Eestiski selle loomingu hiilgeajaks arvatud a. 1300—1500. Keskuses katoliku aja mõttekujutused, eel pisut iseseisvusaegseid pärandeid, järel rohkesti uueaegseid ja koguni modernseidki mõjundeid — neist aineist moodustub eesti rahvaluule maailm. Kuid hoolimata neist ebakohasest tekkimistingimusest on see maailm ometi haruldaselt suur ja oma korduvuseski mitmekesine.

Selle luule väärtuslikem ja kindlama vormi tõttu objektiivsemalt hinnatavaim osa on rahvalaul. Ühes selle liigi kauneimas näites, „Ilo laulus“, jutustatakse,

kuidas Ilo jõgesid ja välju mööda sõidab, „sõnad sõe-
 laga süles, laulud lõngaga kaelassa“. Mehed ja nai-
 sed kutsuvad teda endaga, kuid ta liitub noorte tütar-
 lastega. See noorte naiste eelistamine laulumuusi
 poolt, kelle nimi tähendab ühelhoobil ilu ja rõõmu, on
 iseloomulik. Sest eesti rahvalaulikute enamik on just
 naised, milline asjaolu omakorda on määranud ka lau-
 lude laadi. See on
 peamiselt lüüriline
 luule, kuna eepilised
 kalduvused pole välja
 arenenud. Ta piirdub
 lühemate vormidega
 ega eelda jutustavate
 tsüklite sündi. Nii
 palju kui leidubki
 eepilisi laule, tegele-
 vad need enamasti
 kosjade, abiellumise
 ja üldse mehe ning
 naise vahekordadega.
 Tihtipeale teeb laulik
 enese neis lugudes
 peategelaseks, et aga
 oma südame lüüri-
 kat laulda. Isegi har-
 vad müüdilised tee-
 mad ja kangelasloo-
 kavandid võtavad
 sama hapralt-lüüri-
 lise vormi. Ja sama pehme ning kodune laad on
 eriti Setumaal harrastatud piibliainelistel legendidel.
 Igatahes sel eepikal puudub Väinämöise, Lemmin-
 käise või Kullervo tsüklite karm kontuur ning mehine

Rahvalaulik Epp Vasar,
 kellelt M. Veske 12 000 värsirida
 üles kirjutas.

dünaamika. Sellevastu on eesti rahvalaulik eriti viljakas puhtlüürilisel alal. Siin käsitleb tema eeskava argielu hommikust õhtuni, võimalikke elujuhtumusi kätkest kalmuni, alates laulu enese ülistusega, iga-suguste tööde ja tähtpäevade kajastusega ning lõpetades kiige-, tantsu-, jooma- ja pilkelauludega.

Eesti rahvalaulu värsimõõt ja vorm põhjeneb peamiselt neljajalgtsel trohheusel ning kasutab ilustamisvähendeina alliteratsioone ja parallelisme. Keeleliselt on see luule arhailine, leiame tihtipeale vanu, kirja-keeles juba puudevaid sõnatüvesid, samuti kui sõnad ise on veel vanema kuju säilitanud. Eesti rahvaluule viljakamaid alasid on põhjas Viru- ja kagus Setumaa, jaolt ka Pärnu- ning Viljandimaa. Eriti on rahvalaul kreeka-katoliku usku Setumaal, kuhu raamatuline haridus alles meie päevil on tungimas, alles eluline ja avaldub isegi veel päevakajalises värskes loomingus.

Selle sajandite taha ulatuvate traditsioonidega luule kõrval ei tule ometi unustada ka uuemat rahvalaulu. See on nähtavasti juba XVIII sajandi kirikulaulude ja peamiselt saksa rahvalikkude ballaadide, romansside jne. eeskujust alguse saanud ning arenenud kunstlühirikat jäljendades tänapäevani. Oma eeskujude kohaselt on ta vahelduva värsimõõduga, varustatud lõppriimiga ja jaguneb salmidesse. Haledate ballaadide ja magusa armulühirika kõrval on ta harastanud ka päevakohaseid aineid ja tõlgitsenud laiade hulkade suunavõtmisi, eriti teravil ühiskondlikel murranguil, nagu rahvusliku ärkamise või hiljem sõdade ning revolutsioonide ajal. Neil puhkudel on tema sagedamaks vormiks riimitud paarisrealine vemmalvärss.

Kuna vanem rahvalaul juba oma vormi tõttu on olnud iseseisvam ja alalhoidlikum, siis kannab eesti

rahvaluuleline proosajutustis enamvähem rahvusvahe-
list ilmet, nagu kõikjal. Siin korduvad samuti müüdi-
lised riismed, tekkelood, jutud kangelasist, kuninga-
poegadest, vaeslastest, elajatelood, kohalikud ja aja-
loomised pärimused. Eriti avaldub aga eesti muinas-
juttudes just keskaegne ebausum maailm oma luupainajate,
krattide, libahuntide, rahaaugu-, katku-, kuradi- ja nõialugudega.
Kuna vanemas rahvaluules on vastastikku vahetuskaupa
aetud peamiselt Soomega, — kolmandikku „Kalevala“
ainestikust ongi loetud eestipäraseks, — siis on
muinasjutus tegemist peamiselt saksa ja vene mõju-
dega. Sõltudes ikka igakordse jutustaja annist ja
oskusest, pole eesti muinasjutt eriti kunstiväärtuslikku
kuju võtnud. Isegi rohkearvulised üht ja sama isikut,
nagu Kalevipoega, Suurt Tõllu või Kaval-Antsu ja
Vanapaganat, käsitlevad lood pole rahva suus ühtlasteks
tsükliteks kujunenud.

Peale rahvalaulude, muinasjuttude ja muistendite
tuleb mainida veel rahva tarbekunstilist sõnaloomingut
nõiasõnade, vanasõnade ning mõistatuste näol, millel
rohkesti kokkupuuteid teiste rahvaste vastavate
rahvaluule liikidega.

Eesti üleskirjutatud rahvaluule ulatub hiigla
määrani. Esimesed rahvalaulu read märgiti kirja juba
a. 1695 Chr. Kelch'i kroonikas „Liefländische Historia“.
Sellele järgnesid üksikud näited antoloogias, grammatikais
ja ajakirjades, kuid alles XIX sajandi algupoolel algas
sihikindlam korjamine, mis muutus sama sajandi lõpul
üldrahvuslikuks suurettevõtteks. Esinesid korjajad nagu
A. Fr. Knüpffer, F. J. Wiedemann, Fr. R. Kreutzwald, siis
J. Hurt ja M. Veske, veelgi hiljem aga M. J. Eisen, O. Kallas,
W. Anderson, S. Sommer ning paljud teised. Pastor Jakob
Hurt, kes oli seni omal käel ja Eesti Kirjameeste

Seltsi kaudu juba hulga rahvaluulet kogunud, kutsus a. 1888 ajalehtede kaudu laiemaid ringkondi kõigis kihelkondades järjekindlale korjamisele. Üleskutse tagajärjed olid üllatavad: Hurt leidis umbes 1100 abilist üle kogu maa, kes talle järgneva paarikümne aasta jooksul rahvaluulet kogusid. A. 1904 sisaldasid Hurda kogud juba umbes 45 000 laulu, 10 000 muinasjuttu ja muistendit, 52 000 kõnekäanu, 40 000 mõistatist, 60 000 ebausupunkti. Kuid korjamine jätkus ka pärast „vanavara aidamehe“ Hurda surma (1906) ja on jätkunud, kuigi vähemate tulemustega, tänapäevani. A. 1927 asutati Tartus eriline Eesti Rahvaluule Arhiiv, millesse paigutati nii Hurda kui teisedki suured kogud. A. 1932 sisaldas see arhiiv üle kolmandiku miljoni lehekülje rahvaluulet, kuid ühes veel mujal leiduvate kogudega arvatakse see arv juba üle 400 000 lehekülje tõusvat. Säärane massiline osavõtt korjamistööst seletab nii saagi suurust ja teisendite paljust kui ka vahel väheteaduslikku ülesmärkimisviisi.

Kuna korjamine ise on nii suurejooneliselt läinud, siis on korjatud materjalide läbitöötamine ja trükis avaldamine tööjõudude ning aineliste võimaluste vähesuse tõttu edenenud palju visamini. Varasemaist väarikamaist rahvaluule väljaandeist olgu mainitud H. Neus'i ja M. Veske kogud ning Hurda „Vana kannel“ möödunud sajandil. Alles a. 1904—07 sai Hurdal võimalikuks Soome Kirjanduse Seltsi abil välja anda kolm monumentaalset kogu „Setukeste laule“ ja a. 1926—32 on Eesti Kirjanduse Selts avaldanud kaks pea samaulatuslikku köidet „Eesti rahvaluule“. Rahvaluule uurimise alal on kodumaistest teadusmeestest töötanud J. Hurt, M. J. Eisen, O. Kallas, W. Anderson, O. Loorits, A. Annist jt.

Rahvaluule pole seni eesti kunstkirjandusse küllalt ulatuslikku mõju avaldanud. Põhjuseks on see, et meie kunstkirjanduse algatajad ja varasemad viljelejad liiga kaugel olid rahvaluule mõistmisest ning nende traditsioone hiljem oli raske muuta. Alles ärkamisajast peale on püütud kirjandust rahvaluulele lähendada, kuid isegi nüüd mõisteti viimast liiga ebaehtsalt, et see lähenemine oleks võinud usaldatav olla. Igatahes on rahvaluule harrastuse seni suurimaks tule-

J. Hurda ja teiste rahvaluulekogud Eesti Rahvaluule Arhiivis.

museks olnud Kreutzwaldi „Kalevipoeg“. Nüüdisaegseist luuletajaist on G. Suits, V. Ridala ja M. J. Eisen kõige rohkem kasustanud rahvaluule aineid ning vormivahendeid. Kuid peab oletama, et rahvaluule viljastav mõju nii eesti kirjandusse kui üldse rahvuslikku haridusellu alles ees on.

II. Kirjanduse alged.

Kui eesti rahvaluule on esitatud sellises häämas-tavas külluses, siis seda kehvem on kunstkirjandus oma varasemal arenemisastmeil.

Tõenäoliselt pole muistse iseseisvuse aegseil eest-lasil mingit oma kirja ega ruunitähti olnud. Isegi *sirvilauad* — rahvapärased puust kalendrid — on sün-dinud nähtavasti alles orjapõlve ajal ja võõrastel ees-kujudel, niisamuti ka nn. õuemärgid — omaniku kuu-luvust osutavad löiked majapidamise-, põllutöö-, ka-lastamise- jne. riistadel. Sellepärast ei või siis eest-lastel eneste poolt kirja pandud kirjandusest enne ise-seisvuse kaotust kõnelda. Pärast seda langes aga rah-vas seisundisse, milles tal polnud võimalusi ega eel-dusi üldse kirjatähega tegemist teha. Kui siis eesti-keelset teksti hakati kirja panema, siis esialgu ainult võõraste poolt ja kaua aega ka ainult võõraste jaoks. Ning seegi sündis alles sajandeid pärast iseseisvuse kaotamist.

Tõsi küll, üksikuid eestikeelseid nimesid, sõnu ja lauseid on juba kohe vabadusvõitlusele järgnenud ajal üles märgitud. Nii esineb neid Läti Henriku „*Origines Livoniae's*“, mis on kirjutatud XIII sajandi algu-poolel; samuti sisaldab vist a. 1241 koostatud „*Liber Census Daniae*“ Eestimaa leht pool tuhat kohanime Põhja-Eestist. Need üksikud napid märkmed paku-vad aga ainult keelelist huvi, kuid nendega ei või veel alata eesti kirjanduse ajalugu. Selle alguseni jõuame alles kolm sajandit hiljem, ja ka siis veel õige vähe-nõudlikus ulatuses.

Eesti vanem kirjutatud kirjandus on vaimuliku sisuga. Kuid keskaegne katoliku kirik ei hoolinud palju oma õpetuse rahvale tajutavaks tegemisest.

Eestis hakkas ta alles siis sellele mõtlema, kui usupuhastus tema enda seisukohta ähvardas ja vaja oli seda laiades hulkades kindlustada. Teiselt poolt oli ründava reformatsiooni esimeseks relvaks just rahva-keelne jumalasõna. Ja nii langebki eestikeelse kirjanduse tekkimine nende kahe vastase — katoliikluse ja protestantismi — ägedasse võitlusaega Eestis, s. o. XVI sajandi algupoolde. Kuid olgu kohe öeldud, ükskõik, kas olid selle kirjanduse soetajad katoliiklased või protestandid, nad soetasid seda eneste jaoks, et oleks hõlpsam oma õpetust rahvale kuulutada, mitte aga rahvale lugemiseks. Sest kui veel XVI sajandi lõpus leidis kirjaoskamatuid kõstreid, mis siis laiadest hulkadest rääkida! Sellepärast olid ja jäid need esimesed kirjanduslikud katsed peamiselt käsikirjadesse. Kuna autorid olid nõrga keeleoskusega muulased, siis on ka nende tööd sedamööda.

On andmeid, nagu oleks Saare- ja Läänemaa piiskop Johannes IV Kievel juba a. 1517 katoliku katekismuse lasknud eesti keelde tõlkida. Kuid kuna sellest mingeid jälgi pole leitud, siis tuleb esimeseks seni säilinud seda laadi tööks pidada ikkagi umbes a. 1524—30 valmistatud nn. Kullamaa käsikirja. Selle valmistajaks oli Kullamaa katoliku kirikhärra Johannes Lelow ja see sisaldab konarlikus eestikeelses tõlkes Meie Isa, Ave Maria ning Usutunnistuse. Selle käsikirja põhjal arvatakse, et seks ajaks juba mingi kiriklik kirjakeel oli kujunenud, mis oli rahvale küll peaaegu arusaamatuseni võõras. Sellisena jäi see ka paariks sajandiks maksma, muutudes ainult pikkamööda nõtkemaks ja rikkamaks.

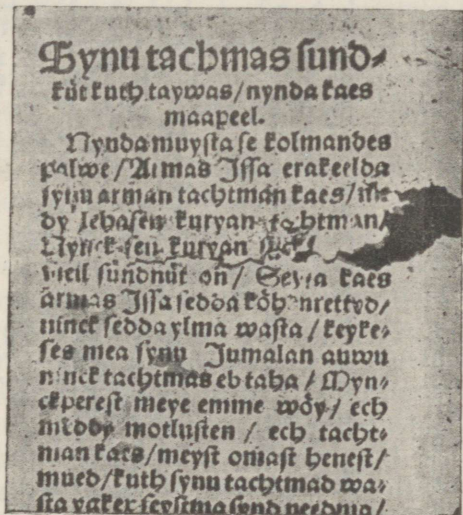
Igatahes andis usupuhastuslik murrang end varsti ka eesti kirjanduses tunda. Sest 25. augustil 1535 ilmus Hans Lufft'i juures Wittenbergis trükist esi-

mene teadaolev eestikeelne raamat. See on alamsaksa- ja eestikeelne luteri usu katekismus, mille saksakeelse osa kirjutanud Tallinna Niguliste kiriku pastor Simon Wanradt ja tõlketöö teinud Püha Vaimu koguduse hingekarjane Johann Kõll (Koell). Teos on olnud umbes 120 lehekülge suur, kuid siimaale on säilinud ainult 11 lehekülge, ja needki tänu asjaolule, et neid on kasutatud ühe vana raamatu köitematerjaliks. Seal on nad Eestimaa Kirjanduse Seltsi raamatukogus alles 1929. a. avastatud. Et see raamat nii hiliseni täiesti tundmatuks jäi, on arusaadav, kui kuuleme, et ta kohe pärast ilmumist Tallinna magistraadi poolt keelatuks tunnistati ja hävitamisele määrati. Kuna tõlkija oli tõenäoliselt sünnipärane eestlane, siis on tema teos keeleliselt loomulikum kui veel sajandi võrra hiljem ilmunud raamatud. Ja peamiselt keelelisest seisukohast peamegi seda hindama.

Igatahes oli eestikeelsele trükikirjandusele alus pandud juba a. 1535 — nii siis koguni pisut varem kui Eesti naabreil (Soomes a. 1542, Leedus 1547, Lätis 1585). Kuid lisa sellele ei tulnud nii pea. On küll teateid, et XVI sajandi keskel Tartu pastori Fr. v. Witten'i poolt väike Luteruse katekismus eesti keelde tõlgitud, kuid sellest pole jälgi jäänud, samuti kui selle sajandi lõpul alanud vastureformatsiooni mõjul valmistatud jesuiidipaatrie J. A. Weltherus'e ja W. Bucius'e katoliku kiriku käsiraamatuid. On säilinud vaid mõned selleaegsed eestikeelsete ametivannete, seadusekatkete ja tunnistuste käsikirjalised tekstid.

Elati rahutuid aegu: usupuhastus võttis võimust, saksa mõõgavendade riik lagunes. Aastal 1600 kuulusid Eestimaa manner ja Hiiumaa rootslasile, Saaremaa taanlasile ja Liivimaa poolakaile. Kuid just selle daa-

tumiga on seotud eesti kirjanduse esimese suurema mälestusmärgi sünd. Aastail 1600—06 pidas nimelt pastor Georg Müller (umb. 1575—1608) Tallinnas Püha Vaimu kirikus 39 eestikeelset jutlust. Nende jutluste suur käsikiri avastati a. 1884 Tallinna linna

Näide Wan radt-Kõlli katekismusest.

arhiivis ja avaldati a. 1891 trükis. Georg Müller oli haritud hingekarjane, ta mainib oma jutlustes antiikseid suurmehi, kuid käsitleb ka päevakorras olevaid nähtusi. Me kuuleme neist nii Rootsi-Vene-Poola vahelise sõja koledustest, nälja- ja katku-ajast Tallinnas kui ka toleaegseist haridusoludest. Mülleri eesti keel on barbaarne, täis saksa- ja ladinakeelseid sõnu, kuid osutab ühtlasi vanemaid, osalt veel soome keele lähemaid vorme. Kokkuvõttes on Mülleri käsi-

toomkiriku arhiivist paarikümne-leheküljeline käsikiri eestikeelsete ristimise-, laulatamise- ja matmise-sõnadega. Selle kirjutamise ajaks peetakse XVII sajandi esimest poolt ja kirjutajaks kedagi Soomest Eestisse tulnud pastorit, otsustades keele soomepärasuse järgi. Kuid sääraseid käsikirju oli neil ajal kindlasti rohkemgi liikvel, mida hingekarjased vastamisi üksteiselt laenasid, ära kirju valmistasid, muutsid ja täiendasid. See oli igatahes eestikeelse kirjandusliku tegevuse harjutuseks ja aitas kaasa kirikliku kirjakeele kujunemisele.

Kuid järgmiste trükiteosteni jõuame ikkagi alles ligi sada aastat pärast Wanradt-Köllli katset. Ja siis olid ka olud soodsamaiks muutunud. Eesti rahvas elas küll endises orjuse pimeduses, kuid a. 1625 oli Rootsi valitsus Eesti mandri enese alla ühendanud, pikem rahuaeg alanud ja a. 1632 Tartus ülikool avatud, mis — vähemalt teoorias — oli mõeldud ka eestlaste jaoks. Igatahes tundub tõsist tahet ka maa pärisrahva eest hoolitseda. Kirjanduses sündis see ikkagi alles kaudselt, s. o. raamatuid ei kirjutatud veel rahvale, kes neid osta ega lugeda ei suutnud, vaid käsiraamatuiks neile, kes pidid rahva vaimuelu eest hoolitsema, kuid seda puuduliku keeletundmise pärast ei võinud. Sellepärast kannavadki tolleaegsed trükiteosed harilikult saksakeelseid pealkirju, kuigi nende sisu on kas osalt või täielikult eestikeelne.

Nüüd alanud ajastut kutsutakse harilikult „Stahli ajajärguks“, tema peakuju Heinrich Stahli (surn. 1657) järgi. Stahl oli Põhja-Eestis kirikuõpetaja ja praost, lõpuks Narvas Ingeri ja Alutaguse superintendendiks. Kirikuolusid korraldades tutvuski ta lähemalt kisendava vajadusega eestikeelse kirikukirjanduse järele. A. 1632—38 ilmus tema poolt

Riias ja Tallinnas neljaosaline „Hand- und Hauszbuch für das Fürstenthumb Ehsten In Liffland“, mis sisaldab peatükkide, palvete, ristimise-, laulatamise- ja matmisesõnade tõlkeid, 144 kirikulaulu, evangeeliume, epistleid jne. Samuti avaldas ta a. 1641—49 neljaosalise suure jutluseraamatu „Leyen-Spiegel“, mille ühel leheküljel eesti-, teisel saksakeelne tekst. Sisuliselt on Stahl kuivem kui Müller, ta keel on konarlik ja barbaarne. Kuid et tema raamatud trükkis ilmusid, — kaua aega peeti ta „Hand- und Hauszbuch'i“ üldse esimeseks eestikeelseks trükitud raamatuks, — siis oli nende levik ja mõju suur. Nii saigi Stahlist põhjaeestilise kirikukeele ja ühes sellega ka kirjakeele põhjendaja.

Samal ajal avaldas Riias pastor J o a c h i m R o s s i h n i u s Stahli raamatuile vastava teose „Catechismus Dr. Martini Lutheri, Evangelia und Episteln“ (1632). See oli kirjutatud lõuna-eesti murdes, mis sai siin oma kohast traditsiooniks. Sellega jagunes eesti kirjakeel kaheks, milline asjaolu nõrgendas enam kui kahesaja aasta jooksul juba niikuinii nõrka kirjanduslikku tegujõudu. Kummagi maaosa kirikuis ja tekkivais koolides valitses eri keel, samuti kui paralleelselt ilmusid kiriku- ja kooliraamatud, kunstkirjanduse katsed, jah, esimesi ajalehtigi! Mõlema murde jaoks ilmusid iseseisvad grammatikad, nii Joh. Gutsleffi oma (1648) tartu ja H. Gösekeni (1660) ning Joh. Hornungi oma (1693) tallinna murde jaoks. Näis, nagu oleks pidanud väike eesti rahvas jagunema veel keeleliseltki kaheks pisirahvuseks.

Igatahes läks pärast Stahli ja Rossihniust eesti kirjanduse soetamine juba elavamaks. Stahl oli a. 1637 avaldanud esimesed kirikulaulud trükkis, küll väga tuiamad, ilma kindlama rütmi ja riimita. Just värsivormis

pidi aga varsti ka eesti ilmliku kirjanduse alal esimesi katseid tehtama. Kuid needki polnud mõeldud veel rahvale, vaid muukeelseile härrastele enestele. Rootsi aja õhkkond Tallinnas näis seesuguseks aja viiteks kohane olevat. See oli mingi algaegne estoofiilsuse meeoleolu, mis pani Saksamaal sündinud Tallinna gümnaasiumi kreeka keele õpetajat Reiner Brocman'n'i (1609—1647) väitma: tehku teised, mis tahavad, tema kirjutab eesti keeli! Või mis laskis samuti Saksamaal sündinud pastor Georg Saleman'n'il (1597—1657) kuulutada:

Kuhle Sax nühd tahs mahsannat,
Kui sihn laulwat nohrt ninck wannat.

Ja nii siis sündiski Tallinnas eestikeelne ilmlik kunstlüürika sama Brocmani ja Salemani, Josua Möllenbeck'i, M. Gilläus'e, G. J. Laurentius'e ning mõne teisegi poolt. Need olid peamiselt juhusluuletised, tehtud mõne auväärt pürjeri pulmade või matuste puhul, võttes vormilist eeskuju saksa värsiteoreetikult Opitz'ilt eneselt. Pulmaoodid trükiti vahel pidulikul kujul ja kanti arvatavasti niisama pidulikult ette. Need on vormilt naljatlev-puised, sisult aga tihti rõvedad. Igatahes on see eesti keelt harrastav muulastest laulikute kool Tallinnas XVII sajandil huvitav nähtus. Ja küllap aitas ta omapooltki eesti keele värsivõimelisemaks painutamisel kaasa, nii et samal sajandil ka kirikulaulude soetamine edasi läks. Nii ilmus a. 1656 mitme autori ühistööna tallinnakeelne, a. 1685 Adrian Virginiuse (1663—1706) poolt tartukeelne ja a. 1695 Joh. Hornungi (umb. 1660—1715) poolt jälle tallinnakeelne lauluraamat. Need kõik olid tarvitamiskõlvulisemad kui Stahli oma.

Pärast reformatsiooni lõplikku võidulepääsu oli

esmajärguliseks ülesandeks kogu pühakirja rahvale kättemuretsemine ta enda keeles. Rootsi valitsuse suurem rahvasõbralikkus ja maal valitsev rahu soodustasid seda suurüritust. A. 1684 saabus kuninglik käskkiri tõlkida piibel tallinna ja tartu keelde. A. 1686 ilmus tartukeelne Vastne Testament Adrian Virginiuse tõlkes, ja sellega oli lõuna murre esikohale tõusnud. Piibli tõlkimiseks põhja mурdesse korraldati mitu n. n. piiblikonverentsi, esimene neist a. 1686. Kuna neil nädalate kaupa koos istuti, kirjakeele küsimusi arutades, siis võiks konverentse endid mingisuguseks eesti kirjanduslikuks ürgakadeemiaks nimetada. Kuid tõelist kasu neist polnud, sest osavõtjad ei leppinud kokku, kuna enamik Stahli iganud keelest kinni pidas ega eriti B. G. Forseliuse ja J. Hornungi uuendusist kuulda ei tahtnud. Liiatigi tuli Põhjasõda vahele. Alles a. 1715 ilmus tallinna keelne Uus Testament ja alles 1739 kogu Piibel. Selle suurteosega oli ajajärgu programm täidetud ja ühtlasi põhja murre jälle esikohale tõstetud, kuigi lõunamurdeline kirjandus sellest hoolimata jätkus.

Nagu öeldud, oli aga vahepeal Põhjasõda olnud, ja Uusikaupunki rahuga a. 1721 liideti Eesti Venemaaga. See oli saatuslikuks hoobiks eestlaste paremaile väljavaateile Rootsi valitsuse all. Maa oli kohutavalt rüüstatud, ja kes talupoegadest pärast sõda, nälga ning katku veel elus olid, need langesid raskesse orjapõlve kui kunagi varem olnud. M. s. hävitati ülikoolilinn Tartu põhjalikult ja kogu elanikkond viidi Venemaale vangi. Ometi võlgname just sellele traagilisele sündmusele esimese sünnipärase eestlase kirjutatud luuleteose — Käsü Hansu nutulaulu. Käsü Hans (Hans Kes) oli a. 1700—30 Puhja kihelkonna

köstriks. Pärast Tartut tabanud kohutavat õnnetust kirjutas ta pikema tartumurdelise jeremiaadi, mille kaudseks eskujuks oli küll Jeruusalemma hävitamis-

Esimese eestikeelse Piibli paige- ja tiitelleht.

lugu, kuid mis sisult siiski oli algupärane. Selle esimese eestipärase klassilise teose kõik 32 kaheksarealist salmi lõpevad refrääniga: „Oh ma vaine Tarto Liin!“

Piibli väljaandmine oli ainus suurem kirjanduslik ettevõte, mis teostati veel lähemal ajal pärast Põhjasõda. Muuks polnud enam tegijaid ega tarvitajaidki. Enam kui kaks kolmandikku pastoreist oli katku surnud, — Piibli tõlkija Adrian Virginiuse pea raiuti Tartus venelaste poolt maha, — rahvas toorenenud ja viletsuses. Kuna Rootsi aja lõpul oli ka juba mõni rahvaraamatukene laiematele hulkadele ilmunud, siis leiame XVIII sajandi nimestikest terve rea aastaid, kus pole midagi muud märkida peale paaripoognalise tähtsamatu. A. 1739 ilmus küll esimene ilmlik juturaamatukene, mida kutsutakse ta esimese töö järgi „Hanso ja Mardi jutuks“; kuid alles sajandi lõpul tulid Fr. G. Arvelius'e ja Fr. W. Willmann'i õpetlikud lookesed proosas ning salmis. Ühtlasi olgu tähendatud, et esimene säilinud eestikeelne kalender on aastast 1731 ja esimene ajaleht aastast 1766. See nädalaleht ilmus nimelt Põltsamaa alevikus doktor P. Wilde toimetusel, kandis pealkirja „Lühhike õppetud, mis sees monned head rohhud täeda antakse“ ja sisaldas arstiteaduslikke kirjutisi ning nõuandeid. Juba lähem nüüdisaegse ajalehe mõistele näis olevat pastore G. Oldekop'i ja Joh. Ph. v. Roth'i poolt a. 1806 asutatud tartukeelne „Tartoma Rahva Näddali Leht“. Kummastki lehest olla ilmunud 41 numbrit, kuid viimasest pole ühtki säilinud.

Oleme heitnud põgusa pilgu eesti kirjanduse arengule tema kolme esimese sajandi jooksul. Nagu nägime, pole siin tegemist õieti kirjandusega, vaid ainult eeltööga kirjanduse tekkimiseks. See aeg pole loonud klassikat, mida võiks hiljemgi hinnata, vaid arendanud ainult kirjakeele ja õigekirja aluseid. Peale mõne juhusluuletise pole siin sündinud ühtki algupärast teost, vaid tegemist on ainult tõlkimise, mугan-

damise, suupärastamisega. Peale Johann Kõlli ja Käsu Hansu on kõik kirjamehed olnud muulased. Nagu autorid ise olid sotsiaalselt, tõuliselt ja keeleliselt võõrad, nii jäi rahvale võõraks ka nende kirjandus. Isegi keeles valitsesid sootuks võõrad — ladina ja saksa — seadused ning põhimõtted. Kuis oleks siin kirjanduse kaudu võinud kõnelda rahva tõuhing, kui kirjanikku ennast eraldas rahvast ülepääsmatu kuristik! Anti ainult orjarahvale, mis leiti talle kõige rohkem vaja olevat: algelisimat usulist, kõlblat ja praktilise elu nõudeid jälgivat lugemist.

Kuid nagu ikka, nii ei saa ka seda eeltööd alahinnata. Sest järgnev areng võis toetuda ainult sellele põhjale, nii hea või halb kui see oli.

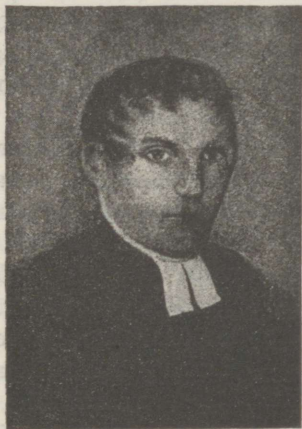
III. Estof iilde aeg.

Eesti rahva olukord oli XVIII ja XIX sajandi vahetusel raskem kui kunagi varem. Protestantismi oli küll rahvasse süvendatud ja haridusalgete eest pisut hoolitsetud. Kuid samal ajal oli orjapõlv aina kasvanud ja ühes sellega üldine viletsus. Kui aga mainitud sajandite vahetusel ometi värskemad tuuletõmbust tundub, siis välistel, rahvusvahelistel põhjustel. Prantsuse valgustusaja vaim vallutas tasahilju maailma, suur revolutsioon äratas hirmu ja armu massi vastu, Napoleon raputas Euroopa rahvaid tarretusest, ja lõpuks tõstatas sellesama Napoleoni vääramine rahvuslikku vaimustust. Kõigest sellest ei teadnud eesti orjarahvas küll peagu midagi, seda enam aga teadsid tema maised ja vaimsed valitsejad. Need uued mõttevälgatused tungisid ka Baltimaa kopitanud õhkkonda, eriti sellepärast, et tollal balti-saksa noorsugu oma kõrgema hariduse pidi omandama välismaal.

Pikapeale näeme siingi aadlikke — pärisorjuse vaenlasi ja pastoreid — voltaire'iaanlasi. Ning vabameel-
sest ideoloogiast oli puudutatud kogu ühiskond —
kuni Aleksander I-ni troonil. Tõsi, feodaalsed ülem-
kihid ei mõelnudki veel midagi vabatahtlikult käest
anda. Kui seda ometi sündis, siis pika võitluse järel
ja võimaliku omakasu kaitsmisel. Just selle taga-
järeks oligi eesti talupoegade vabastamine a. 1816 ja
1819, kuid ilma maata ning muu elamisvõimaluseta kui
ikka nendesamade mõisnikkude voli all. Rohkem juba
võisid ja tahtsid üksikud isikud haritlaskonnas. Ja
nii näemegi seal suuremat huvi tõusvat rahva sot-
siaalse ja vaimse seisundi vastu, kas inimsuslikel lük-
keil, praktilisil kaalutlusil või lihtsalt teadushimu
pärast. Sündis rahvasõbralikkuse, estofiilsuse
ideoloogia. Selle kandjad ja arendajad olid algul ainult
muulased, osalt isegi välismailt saabunud. See liiku-
mine moodustab olulise ülemineku ajastule, mil eesti
rahvas lõpuks ise jälle võimalust ja jõudu leiab oma
vaimuelu arendada.

„Eesti sõprade“ põlve keskemaks kujuks oli Jo-
hann Heinrich Rosenplänter (1782—1846).
See Pärnu pastor pole ise küll kuigi palju eesti keeli
kirjutanud, kuid seda enam töötanud selle keele ja
kirjanduse edendamiseks ning teisi sellele tööle ära-
tanud ja organiseerinud. A. 1813—32 andis ta välja
eesti keele uurimisele ja harimisele pühendatud aja-
kirja „Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstni-
schen Sprache“. Peale puhtkeelelise, rahvaluulelise
ja arvustusliku materjali sisaldas see ajakiri ka põhi-
mõttelisi seisukohavõtteid eesti keele seisundi ning
õiguste kohta. Rosenplänter nõudis, et ainult tallinna
murre kirjakeeleks arendataks, soovitas gümnaasiumi-
des ka eesti keele õpetamist ja avaldas ajakirja ühe

vihu vastava lugemiku kujul. Oma ajakirja ümber koondas Rosenplänter kõik estofiilide põlve välja-paistvamad tegelased; teise vihu ilmumise aegu oli tal juba 27 kaastöölist. See ajakiri, mida Rosenplänter suurte aineliste ohvritega 20 aastat toimetas, on tänapäevani jäänud klassiliseks tähiseks eesti keele ja kirjanduse arenemisloos. Rosenplänteri mõju oli nii

J. H. Rosenplänter.

O. W. Masing.

keskne, et isegi Pärnu linn tema tõttu mõneks ajaks eesti vaimuelu keskuseks muutus.

Nagu öeldud, olid Rosenplänteri ettevõttega enam-vähem seotud teisedki selle ajastu kirjamehed. Nende hulgast tuleb mainida kõigepealt **O t t o W i l h e l m M a s i n g u t** (1763—1832). Ta mõistis maast madalast hästi eesti keelt, õppis Saksamaal usuteadust, rändas pikemalt Lääne-Euroopas ja oli siis kodumaal kirikuõpetajaks. Kirjanduslikku tegevust algas ta alles 50-aastasena, kuid seda viljakam oli see siis,

käsitades nii ilukirjandust kui rahvalikke teadmisi. A. 1812—25 andis ta välja ajaviitlikku ja õpetlikku ajalehte „Marahva Näddala-Leht“. Kui kaugele aga Masingu mõtte eesti keele ja kirjanduse arenguvõimlusist ulatas, tõendab tema juba a. 1816 ilmunud teos „Ehstnische Originalblätter für Deutsche“, mis sisaldab esimese haritlastele määratud eestikeelse essee-katse. Tunduv osa Masingu tegevusest puudutab just eesti keelt ja selle arengu eeldusi, ning tema see oligi, kes võttis tarvitusele eesti õigekirjas õ-tähe. Masingu viimsed sõnad enne surma olnud: „Ma olin isamaa sõber!“

Rosenplänteri aatehõimlane oli ka Johann Wilhelm Ludwig v. Luce (1750—1842), Saksa maal sündinud, kasvanud ja hariduse saanud mees, kes aga Saaremaale asudes eesti kirjameheks hakkas ja oma autorinimena kirjutas „Johann Willem Luddi Ludse“. Koduõpetaja, pastor, mõisaomanik, raehärra, politseimeister, tegev arst, koolide inspektor ja veel mitme muu ameti pidaja, — kuid järeлмаailmale ikkagi kõigepealt eesti kirjanik. Tema vaimulikke ja puhtpraktilisi aineid käsitlevate rahvaraamatute kõrval tuleb eelistada tema „Sarema Jutto ramat'ut“, mille kaks osa (1807 ja 1812) sisaldavad lihtsaid õpetlikke jutustisi, kahekõnesid ja iseloomukujutisi ning mis omal ajal olid väga populaarsed. Mil määral aga Luce just estofiilsuse ideoloogiast oli kantud, seda osutab eriti tema püüd vastavat avalikku seltsi rajada. A. 1815 avaldas ta Rosenplänteri „Beiträge'des“ oma „Ettepaneku ühe eesti seltsi asutamiseks“, milles nuri-seb, et kaasaegne akadeemiline seltskond Eestis omavahel „oma maa keelt“, s. o. eesti keelt ei kõnele ja seda koguni alaväärtuslikuks ning edenemisvõimetuks peab. Säärase vaatekoha vastu võitlemiseks soovitaski

Luce vastavat seltsi asutada; ja kui keegi teine asjast kinni ei hakanud, siis asutas ta ise kaks aastat hiljem Kuressaares „Ehstnische litterarische Gesellschaft'i“. Oma liikmete vähesuse ja kõigist kultuurikeskusist eemal oleva asukoha tõttu ei suutnud see selts küll midagi nimetamisväärset korda saata ning lakkas asutaja surmaga üldse olemast. Kuid teda nagu teenäitajat ei tule ometi unustada, liiatigi et Luce ettepaneku avaldamise ajal kogu Baltimaal ega Soomeski veel ühtki kirjanduslikku seltsi polnud.

Kui eelmainitud estofiilid alles kujutlesid, milline võiks olla ehtne eesti kirjanik, siis oli see tõeliselt juba Rosenplänteri kaastööliste hulgas olemas, kuigi kaasaeg teda täielikult ei tunnud ega tunnustanud. See oli Kristjan Jaak Peterson, esimene puhteesti soost haritlane, teadusmees ja luuletaja. Ainult oma lühikese eluea (1801—1822) tõttu ei võinud ta eesti kirjandusele selleks saada, milleks omas eeldusi. Peterson sündis Riias vabade, kuid kehvade vanemate lapsena, lõpetas seal gümnaasiumi ja siirdus Tartu, kus a. 1802, pärast saja-aastast vaheaega, oli jälle ülikool

Kr. J. Peterson.

asutatud. Kuid kodumaal sai ta lühikest aega olla, rändas siis jälle Riiga, kus töötas veel mõne aja ja suri. Ta oli varaküps imelaps, boheemlane ja töömees, võttis osa üliõpilasmürgleist, kandis tihti talumehe riideid ja nimetas end ise „maarahva laulikuks“. Juba 16-aastasena asus ta rootsi keele grammatika kirjutamisele, andis hiljem Riias heebrea, kreeka, ladina, vene, inglise ja saksa keele tunde, uurides ise samal ajal koguni Aasia ja Põhja-Ameerika pärisrahvaste keeli ning parandades suurt vene-saksa-prantsuse sõnaraamatut. Ta tõlkis Chr. Gananderi „Mythologia fennica“ (Soome muinasusundi) saksa keelde, milline tõlge ilmus Rosenplänteri ajakirjas. Just Petersoni vahetalitusel kodunesidki Eestis soome mütooloogilised kujud ja mõisted ning leidsid siin hiljem Faehlmanni, Kreutzwaldi ja teiste poolt edasiarendamist. Kuna teised tolleaegsed eesti kirjamehed üldiselt lugejaskonna vastuvõtuvõimeid silmas pidasid, siis kirjutas Peterson õieti iseendale ja jäi ka ilukirjanikuna tähele panemata. Teda hakati hindama alles käesoleva sajandi algul ja tema luuletised, päevaraamat ning kirjad ilmusid ühises kogus alles a. 1922. Oma oodides ja idüllides jäljendab ta antiik-aja klassikuid ning saksa kaas-aja väarikamat luulet. Temaga algab enam kui saja aasta eest eesti kunstiväärtuslik iüürিকা. Millist kõrget seisukohta ta nõuab poeedile, seda näeme ta luuletisest „Laulja“; ja näitena tema uhkest lootusest tuleviku eesti kirjandusele mõeldes olgu siin toodud praeguses kirjaviisis mõned read luuletisest „Kuu“:

Kas lauluallikas
Külmas põhjatuules
Minu rahva meelese
Oma kastet ei vala?

— — — — —

Kas siis selle maa keel
Laulutules ei või
Taevani tõustes üles
Igavikku omale otsida?

— — — — —

Nende estofiilsuse ajastu tüüpilisemate esindajate kõrval tuleb aga mainida terve rida teisi, kes küll ideoloogidena pole nii tähtsad, sellevastu aga ilukirjanikena just seda pakkusid, mis nõudis nende ajajärk. Nõnda jutumehed Otto Reinhold v. Holtz ja Peeter krahv Manteuffel, luuletajad Heinrich Wahl, P. H. v. Frey jt. Holtz'i jutustisist on huvitav „Jut on se Koroke, Öppetus on se Iwwa“ (1814) oma loodusekirjeldistega, mis osutavad juba sammu edasi eelmise sajandi skolastilisest mõtlemis- ja puisest ütlemissviisist. Krahv Manteuffeli rahvasõbralikkust tunnistab eriti tema autori-märkus ühel ta raamatul: „Eesti-ma rahvas! Olgu se teile mälestuseks, et teie mo melest armsad ollete.“

Olgu tähendatud, et ka eesti teater ja näitekirjandus oma algusega sellele ajastule võlgneb. Esimene eestikeelne teatrietendus teatakse olnud Pärnus aastal 1816, kus kantud ette saksa soost teatritegelaste poolt v. Kotzebue' ja v. Knorring'i tükk „Der Talkus“. Samuti etendati seal a. 1824 tallinna näitleja P. A. J. Steinsberg'i kolmevaatuseline lustmäng mugandatud ainel „Permi Jago unnenäggu“. Ka need teatrikatsed tekkisid Rosenplänteri algatatud eestisõbralikus õhkkonnas.

Nagu nägime, olid selle ajastu eesti kirjamehed, peale Kr. J. Petersoni ja pooleestlase Masingu, kõik alles sakslased. Orjapõlv oli veel nii lähedal, et eestlane ainult imekombel võis mingit haridust saada ja oma rahva heaks töötada. Kuid teistest pisut hiljem

esinenud krahv Manteuffeliga lõpebki sakslaste juhtiv osavõtt eesti kirjanduses. Varsti ei suutnud — ega tahtnudki nad selles eestlastega võistelda. Sajandi esimeste kümnendite liberaalne meeleolu vahetus — kooskõlas üldise reaktsiooniga Euroopas — samasuguse tagasikiskumisega Eestis. Seda reaktsiooni kiirendas veel asjaolu, et see haritlaspõlv, kes oli välismaal vabameelsema hariduse saanud, juba kõrvale astus, aga kodumaine ülikool aina kitsarinnalist alalhoidlust levitas. Üks eesti kirjandusliku arengu ajastu oli lõpule jõudnud. Kuid järgmine rajanes otse selle saavutusile ja arendas neid edasi. Seda järgnevat võibki nimetada noorema estofiilide põlve ajastuks. Sest vahe on esiotsa vaid selles, et eesti haritlaste eneste tegevusele asumisega senine ebamäärane estofiilsus teadlikumaks, aktiivsemaks ja rahvapärasemaks muutus. Kuid aluse olid sellele ometi eelkäijad pannud.

IV. Eelärkamisaeg.

Kuigi eesti rahvas XIX sajandi teise kümnendi lõpul isiklikust kuuluvusest mõisnikule vabanes, siis ei paranenud tema seisund esialgu ometi nimetamisväärselt. Ta oli saavutanud vaid „lindpriiuse“, millega ei suutnud oma vaesuses midagi peale hakata. Orjapõlve asemele oli tulnud nn. teoorjus, s. o. talupoeg tasus oma maanatukese eest tööga. Endised kitsendused, ihunuhtlus ja igasugused alandused olid jäänud. Kui kibe oli see seisukord, osutavad just nüüd sagenevad talupoegade vastuhakkamised, nn. „sõjad“, mis igakord veriselt lämmatati. Samuti näeme talupoegi varsti igasuguseist usuliikumisist meeleheitel kinni haaravat, kuni massilise vene usku

minekuni ja „Kaananimaale“ — Sise-Venemaale, Krimmi — väljarändamiseni, et aga maad ning tõelist vabadust saada.

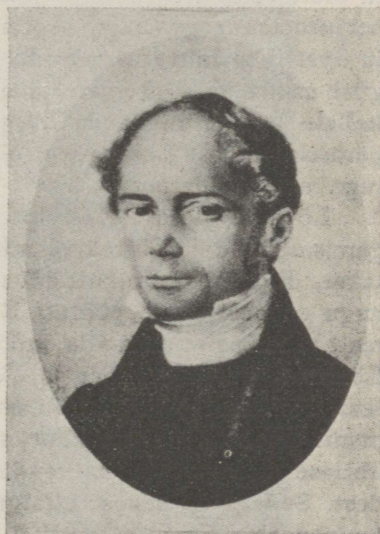
Kuid see algul nii teoreetilisena paistev isiklik vabadus oli ometi aluseks, millel rahvas võis edasi areneda. Poole sajandi pikkuse teoorjuse jooksul suutsid vähemalt üksikud äärmisel pingutusel pisut varandust ja ühes sellega ka haridust omandada. Oli ju ka varem üksikuid vabu või poolvabu eestlasi olnud — nagu nägime Kr. J. Petersonistki—, kuid liiga vähe selleks, et mingit mõju avaldada. Liiatigi kadusid nad rohkem haridust saades sakslaste hulka. Nüüd aga avanesid omast soost haritlaskonna tekkimise võimalused, mis vähemalt aastakümnete pärast tunda andsid. Üksikud õnnelikumad ulatusid isegi ülikoolini ja sel teel avaramate väljavaadeteni. Pole ime, et estofiilsuse huvid, mida muulased kas humaansusest või teadushimust olid rahuldanud, neile täitsa omaks asjaks said. Ja akadeemilises õhkkonnas näemegi senist estofiilsuse liikumist jätkuvat, kuigi juba eesti-pärasel algatusel.

Kr. J. Petersoni olemine Tartu ülikoolis oli selleks liiga üürike, et ta sel alal oleks suutnud midagi algatada. Kuid samal ajal astus sinna ka teine eesti noormees, kelle osaks langes estofiilsest meeolust kantud akadeemilise ringkonna organiseerimine. See oli Friedrich Robert Faehlmann — orjusest vabastatud mehe poeg, eriõpinguult arst, kuid suure huviga nii oma rahva mineviku, keele ja kirjan-duse kui ka sotsiaalse seisundi vastu. Mõni aasta hiljem ilmus ülikooli ka Friedrich Reinhold Kreutzwald, kes alles poolteisekümnepäevase poisikesena oli priiuskirja saanud. Kuid peale nende kahe eestlase leidus siiski veel akadeemilise haridu-

sega muulasi, kellel oli, kui mitte muud, siis teaduslikku huvi selle maa ja rahva vastu, kus ja kelle keskel nad elasid. Igatahes leidis ülikoolilinnas võrratult rohkem eeldusi seda laadi seltsi tegevuseks, millega oli v. Luce katsetanud oma meretaguses linnakeses. Kuid hoolimata Faehlmanni energiast teostus selts ikkagi alles siis, kui tema ja Kreutzwald olid juba tegevad arstid. Sest Õpetatud Eesti Selts (Gelehrte Estnische Gesellschaft) kinnitati alles 1839. a. algul. Ta asutati ülikooli juurde ja tema ülesandeks oli oma maa ja rahva minevikku, keelde ja kirjanusse puutuvate materjalide kogumine ja uurimine ning vastavail aladel rahva edasiarendamine. Esimesel aastal astus Õpet. E. Seltsi liikmeks paarkümmend kõrgema haridusega meest ja järgmisel veel nii-sama palju, kuid a. 1857 oli neid juba sadakond. Esimese viie aasta jooksul oli seltsi esimeheks professor v. Hueck, pärast seda aga Faehlmann kuni oma surmani. Selle seltsiga oli loodud juba loiduvale esto-fiilsusele keskus, mis andis siitpeale algatusi ja aitas neid teostada.

See avaldus kõigepealt Faehlmanni (1798—1850) enda kirjanduslikus tegevuses. Kui ta ühelt poolt rahva õpetamist tuleviku jaoks tähtsaks pidas, siis püüdis ta teiselt poolt rahva mineviku mõttemaailma idealiseerida ja sellest poetilisi ilukujusid otsida. Varsti pärast Õpet. E. Seltsi rajamist lõi Faehlmann oma „müüdilised“ lood, mis ilmusid seltsi väljaandis ja kaua aega pretendeerisid rahvaluule õigustele. Need olid lood Maailma loomisest, Emajõe sündimisest, Vanemuise laulust, kosjaskäimisest ja lahkumisest, Koidust ja Ämarikust, Keelte keetmisest, Endla järvest ning Jutast. Näeme, et Kr. J. Petersoni poolt Eestisse ületoodud soome mütoloogilistele olevustele

siin juba kodanikuõigused antakse, nii et nende vastu varsti ei tohitud enam vaieldagi. Ja väljaspool soome allikaid andis Faehlmann oma mõttekujutusele veelgi vabama voli. Sellest oli osalt kahju, sest tema loodud ebarahvalik, paiguti antiiksetele eeskujudele tugenev, klassiliste piirjoonte ja romantilise sõnastusega „mütoloogia“ raskendas kaua aega tõelise rahvaluule mõistmist ning kasutamist kirjandusliku inspiratsiooni allikana. Teiselt poolt oli aga Faehlmanni loodud lugudel ometi suur tähtsus, sest nad andsid eesti muinasluulest kaasajale luuleliselt-haarava, ülevalt-kauni pettepildi, mille sära ulatus välismailegi. See äratas julgust ja avatles edasi pingutama. Ilma selleta oleks vaevalt Faehlmannil endal ja hiljem Kreutzwaldilgi olnud rahvaeepose koostamise usaldust.

Fr. R. Faehlmann.

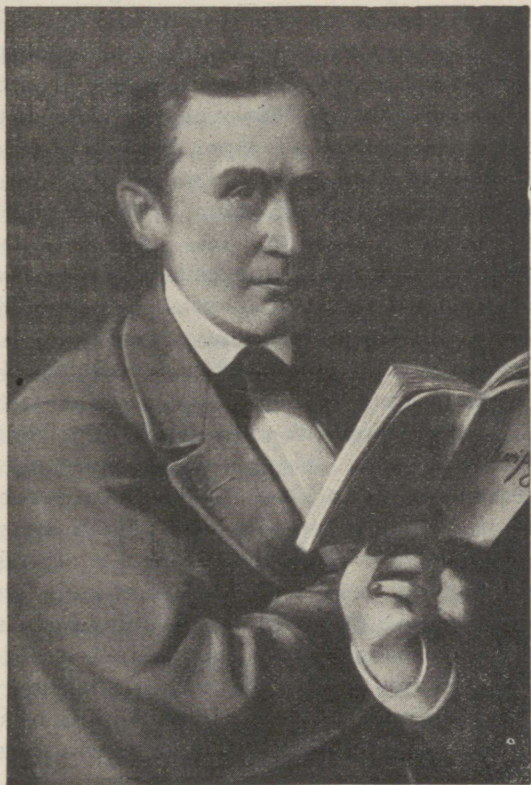
Need lood kirjutas Faehlmann saksa keeli, nagu oma keeleteaduslikudki teosed. Tema eestikeelne toodang pole kuigi suur: mõned klassilisi eeskujusid jälgivad luuletised ja mõned kalendrijutud, kuid seegi vähene oma aja kohta küllalt väärtuslik.

Faehlmanni elu- ja tööpäevadest palju pikemaiks kujunesid ta sõbra Kreutzwaldi omad (1803—1882).

Need ulatusid läbi praegu kõnesoleva ajastu ja veel järgmisegi lõpuni. Pärast vaevarikast noorust sai ta a. 1826 Tartus üliõpilaseks ja asus a. 1833 kõrvalisse Võrru arstiks, jäädes sinna terveni 44 aastaks ning siirdudes alles raugana tagasi Tartu. Peamiselt Võru väikelinna oludes ja kibeda argitöö kõrval on toimunud ka tema rohke kirjanduslik tegevus. Selle algas ta õieti varakult „Wagga Jenowewa“ haleda loo ümberjutustamisega, nagu sepiuses hiljemgi löbustavaid ja õpetlikke rahvaraamatuid. Kuid ühtlasi oli tal julgust asuda ka suuremate ja nõudlikumate ülesannete kallale kui teinud seda keegi enne ning veel kaua pärastki teda. Seesugune oli kõigepealt rahvuslik lugulaul „Kalevipoeg“.

Lood hiiglasest Kalevipojast, kelle jalajälgi, magamisasemeid ja viskekive mitmel pool Eestis näidatakse, olid juba varakult tähelepanu äratanud. Kuid nagu eepose ainele pöörati Kalevipoja isikule lähemalt tähelepanu alles siis, kui Eestisse ulatusid teated Lönnoti uurimisretkist ja „Vana Kalevala“ ilmumisest. Neli aastat pärast viimast sündmust pidas Faehmann Õpet. E. Seltsis kõne, milles esitas juba mingi ühtlase kokkuvõtte katkendlikest Kalevipoja lugudest. Sellega oli eepose esialgne kavand antud. Samal aastal saabus Soomest estofiil Schultz-Bertram, kaasas „Kalevala“ eksemplar, ja pidas samas seltsis vaimustava kõne: „Mõelge, millist ülendavat mõju avaldab rõhutatud rahvasse teadmine ta ajaloolisest olemasolust ja suurusest. Kas ei tundu see temale samuti nagu kerjusele, kellele äkki öeldakse: „Sa oled kuninga-poeg.“ . . . . Kui anname rahvale eepose ja ajaloo, on kõik võidetud.“ Õpet. E. Selts võttis selle eepose andmise enese hooleks, kuna tegeflk töö jäi loomulikult Faehmanni teha. Kuid viimane oli arsti- ja üli-

kooli õppejõu kohustistega sel määral koormatud, et mõttest palju kaugemale ei jõudnud. Ja peab arvamagi, et tema maitse ning mõttelaad rahvaliku lugu-

Fr. R. Kreutzwald.

laulu loomiseks kuidagi kohased põlnud. Pärast Faehlmanni surma anti see ülesanne ühes Õpet. E. Seltsi arhiivis oleva ainestikuga ja Faehlmanni vas-

tavate ülestähendistega Kreutzwaldile edasi. Viimane oli juba poisikesepõlvest peale tunnud huvi vanarahva pajatuste vastu, rahvaluulet kogunud ja omas ka ise vajalikku luuletajaandi. Ta asus energiliselt tööle, ja juba kolme aasta pärast oli tal lugulaul selle esialgsel kujul, 12 loos valmis. Kuid kuna see koostajat ei rahuldanud, töötas ta selle uuesti ümber, nii et „Üks ennemuistne Eesti jut Kalevipoeg“ ühes saksakeelse paralleeltrükiga a. 1857—61 Õpet. E. Seltsi toimetistes võis ilmuda. Nüüd koosnes lugulaul 20 loost, üldse 19 047 väärsist. Puht-eestikeelne trükk ilmus esmakordselt a. 1862 Kuopios.

Rahva suust saadud ainekude laadist, ajajärgu maitsest ja Kreutzwaldi kalduvusist olenes, et „Kalevipoeg“ selleks ei saanud, millena tahaksime teda näha. Kalevipoeg rahvapärasel kujul oli võrdlemisi jõhker, toores, vähearukas hiid, kuid nüüd pidi ta rahvuslikult idealiseerival ajastul muutuma Muinas-Eesti sangariks ja kuningaks. Samuti olid kõik teda käsitlevad kohalikud jutud, tekkelood jne. rahva suus proosavormilised, kuid juba lugulaulu enese mõiste nõudis nende värsistamist ja poetilist ümberkujundamist. Tõelisest rahvaluulest võidi kasutada ainult üksikuid episoodide ja lüürilisi palasid, millel polnud alguslikult mingit ühendust Kalevipoja isikuga ja mis nüüd ebarahvaliku rahvaluule mõistmise mõjul omakord romantiseeriti ning ebarahvapärastati. Kui „Kalevala“ küll oli olnud Eesti lugulaulu loomisel eeskujuks, siis ainult välise tõe andjana. Ja kui Kreutzwald luuletajana Lõnnrotist kahtlemata üle ulatus, siis polnud tal viimase vaistu rahva mõtlemis- ja ütlemissviisi jäljendamisel. Ajajärk ise nõudis romantikat, ülevust, Muinas-Eesti poetiseerimist ja heroiseerimist, ning sellest olenesidki peamised vastuolud. „Kalevipoeg“

ei kujunenud orgaaniliseks tervikuks, ühtlase sündmustiku ja stiilse vormiga. Ehtsa rahvaluule keele ilu ei tajutud, järelaimus aga oli vigane ja viis väärradadele.

Kuid nii valjult on Kreutzwaldi peatööd arvustanud alles meie aeg. Sellevastu oli selle teose mõju aastakümneid pärast ta ilmumist hoopis teissugune. Ta oli üldse esimene kapitaalne algupärane teos eesti kirjanduses ja tal oli erandlik missioon täita. Nagu oli ennustatud, nii ka sündis: selle teose järgi tundis orjarahvas, et ta oli tõesti kuningapoeg. Kui temaga küll „kõik“ ei võidetud, siis ometi palju. „Kalevipoeg“ oli ärkamisaja magna charta'ks, millele toetudes tunnustamist nõuti ja mille põhjal välismaailm ka eesti vaimuvõimeid tunnustas. Tol ajal sellele teosele puht-esteetiliste ja psühholoogiliste nõuetega lähene mine oleks tähendanud keele kõnelemist, mida ümbrus ei mõista. Kui „Kalevipoeg“ polnud rahvaeepos, siis rahvuslik eepos oli ta igatahes. Sellega oli Kreutzwald Eesti suurimate meeste hulka tõusnud, ja polnud ime, et teda juba varakult „laulusaks“ hakati kutsuma. Ning seda ausära ei riisu temalt ka järelmaailm.

„Kalevipoja“ kõrval tuleb Kreutzwaldi teostest mainida veel ta kogu „Eestirahva Ennemuistsed jutud“, kus niisama on ehtsaid rahvalugusid omalt poolt täiendatud ja ilustatud, kuid mis püsivad ometi ühe tähtsama muinasjutukoguna. Aastal 1865 kogus Kreutzwald oma senise lüürilise toodangu raamatuks „Viru lauliku laulud“. Need luuletised osutuvad küll peagu kõik tõlkeiks, kuid ühtlasi olid need oma aja kohta head ja arendasid eesti alles algelist luulekeelt. Surres pärandas Kreutzwald eesti kirjandusele veel ühe suurema teose käsikirja — eepilis-lüürilise poemi

stantsides „Lembitu“. Selle kallale asus ta alles oma elu seitsmenda kümnendi lõpule jõudes, ei suutnudki seda vahest viimistleda, ja teos ilmus trükist alles pärast autori surma, a. 1885. Poeem tahab käsitleda Eesti muistset vabadussõda ja selle peakuju — rahvanemat Lembitut. Kuid kujuteldava kangelaspoeemi asemel leiame siit filosoferiva ja mediteeriva teose, mille mõte on sihitud nii kirikliku ristiusu kui ka sõjalise kangelasmeele vastu. Aastakümnete jooksul kutsus ta esile mitmesuguseid tõlgitsusi ja mõistatuste mõistatamisi, kuni alles mõne aasta eest ootamatult avastati, et „Lembitu“ pole suurelt jaolt midagi muud kui šveitsi kirjaniku J. V. Widmann'i filosoofilise poemi „Buddha“ tõlge, kohandatud ainult eesti miljöole ning seotud populaarse rahvuskangelase nimega. See oli igatahes piinlikuks üllatuseks, kuid vähemalt Kreutzwaldi isiksuse hindamise seisukohalt ei kaota „Lembitu“ isegi tõlkena oma väärtust. See on tunnistuseks, mille vastu Kreutzwald huvi tundis ja kuidas ta üldiselt madalatasemelisel rahvakirjanduse ajastul ka kõrgema mõtte ning kunsti tasemelist loomingut püüdis edendada. Millest Masing ainult näite andis ja mida Kr. J. Peterson taotles, seda oli Kreutzwald juba suuremas ulatuses — nimelt harituma lugeja haritud kirjanik. See takistas omal ajal küll tema täielikku rahvakuulsust, kuid see on põhjustanud ka aktuaalse huvi tema vastu tänapäevani.

Rahvakuulsuse suhtes oli igatahes eelistatumas seisukorras kolmas eelärkamisaegne tegelane Johann Woldemar Jannsen, kelle tööpäev ulatus samuti läbi ärkamisaja (1819—1890). Kuid ta seisis ka alati oma harrastuse ja väljendusvormiga rahvale lähemal, pakkudes ainult seda, mida mõistis ja vajas käesolev hetk. See oli mees, kes sündis siis,

„kui Eesti rahva priius oli 40 päeva vana“, nagu ta ise tähendas; kes oli karjapoisiks, kutsariks, köstriks ja kooliõpetajaks ning lõpuks esimeseks eesti elukutseliseks ajakirjanikuks ja avalikuks tegelaseks. Tema esimene kirjanduslik tegevusjärk möödus juba Rosen-

J. W. Jannsen.

plänteri poolt traditsioonistatud Pärnus, kus ta sepi-
ses suure hulga vaimulikke ja ilmlikke laule, koostas
võõrastel ainetel perioodiliselt ilmuvaid rahvaraama-
tuid ja hakkas a. 1857 toimetama esimest oma nime
väärivat eesti ajalehte „Perno Postimeest“. Kord
nädalas ilmuva lehe ülesandeks oli teateid tuua, rah-
vast õpetada ja lõbustada, kõike seda kristlik-kõlblas

vaimus ning äärmiselt rahvapärases vormis. Sest Jannsen oli otse sünnipärane rahvakirjanik, kellega vaevalt keegi enne või pärast teda on võinud Eestis võistelda. Kui nii Pärnus juba kogemusi ja usaldust oli kogunud, siirdus Jannsen a. 1863 Tartu, kus asutas uue lehe „Eesti Postimees“. Nii oli ta sattunud juba tollaegse elu keskusse, samuti kui tema lehtki tahtis rääkida nüüd juba kogu eesti rahvale. Ja eks olnud huvitav, et just tema see oli, kes harjutas selle rahva, kes oli end seni kutsunud vaid „maarahvaks“, nüüd „Eesti“ nimega. Kaugemaid poliitilisi sihte tal polnud, vaid ta püüdis rahva vaimset pimedust ja majanduslikku viletsust ettevaatlikult ning kristlikus meeles kergendada. Ja ometi, hoolimata sellest rahulikust eeskavast, langes just Jannseni osaks juhatada eesti rahvast sellesse tormi ja tungi järku, millest on kõne järgmises peatükis.

Kõrvuti Jannseniga töötas sel ajastul veel teisigi rahvakirjanikke, nagu jutustaja Suve Jaan (Juhan Sommer), ja terve rida „haledate ja armsate“ tõlke-teoste soetajaid ning värsiseppi, nagu C. W. Freundlich, Martin Körber ning neist algupärasem Juhan Weitzenberg. Kõik see osutab juba sulemeeste arvu kasvu ja lugemise levimist laiadesse hulkadesse, mida oli ometi võimaldanud orjapõlvest vabanemine.

Kuid samal ajal tuleb märkida ka muid kirjanduse arenemist soodustavaid asjaolusid. Tartu murre hakkas ikka enam ja enam maad andma ühisele, tallinna murdel põhjenevale kirjakeelele. Kuigi näiteks vaimulikku kirjandust isegi veel käesoleva sajandi algul ka tartu murdes on trükitud, siis oli ometi juba möödunud sajandi 60-ndail aastail ühise kirjakeele võit kindel. Teiseks tuleb tähelepanu juhtida väga olulisele õigekirjutuse reformile. Mülleri ja Stahli aeg-

sest imeväärsest ortograafiast oli küll ammu üle saadud, kuid selle asemele oli kujunenud väga keeruline õigekirjutus, kus tähtede ühe- või kahekordne tarvitamine tundub esimesel pilgul täitsa ebaloomulikuna. Selle vastu olid juba Masing ja A. I. Arwidsson häält tõstnud, kuid alles Eduard Ahrens esines a. 1843 oma eesti keele grammatikas uue kirjaviisi nõudmisega, mida nimetati siitpeale „loomulikuks“ või „soome kirjaviisiks“. See on ligikaudu foneetiline ja on ligikaudu ette pandud kujul praegugi eesti keeles maksev. Ahrensi algatatud reform leidis küll visa vastupanu, kuid 60-ndate aastate lõpupoolel hakkas selle võit ikka ilmsemana paistma. Ja sellega oli jälle suur samm edasi jõutud. Kõige selle lisaks olgu tähendatud, et just a. 1869 ilmus trükist akadeemik F. J. Wiedemanni poolteisetuhande-veeruline eesti-saksa sõnaraamat, mis kõigest vananemisest hoolimata on jäänud siia maale suurimaks eesti sõnade koguks. See monumentaalteos tõstis omalt poolt lugupidamist eesti keelevara vastu.

Nii olid kõnesoleval ajastul akadeemilised esto-fiilid, eesotsas Faehlmanni ja Kreutzwaldiga, kujundanud eestluse ideoloogia, mis ei ulatunud küll veel massideni. Teiselt poolt olid rahvakirjanikud, eesotsas J. W. Jannseniga, õpetanud ja arendanud masse, kes ei ulatunud veel eespool mainitud ideoloogiani. Kuid kord pidi tulema ometi nende kahe poole ühinemine. Ja selleks sünteesiks oligi kohe järgnev rahvuslik ärkamisajastu.

V. Ärkamisaeg.

Siiamaale olid eesti kirjandus ja eesti rahvas olnud otsekui kaks eri maailma. Kirjamehed olid rahvale

õpetuseks ja ajaviiteks kirjutanud ning rahvas neid oma oskuse ulatuses lugenud, püsites ise passiivsena. Alles nüüd algaval ajastul hakkab see rahvas jälle aktiivselt avalikust elust ja kultuuriloomingust osa võtma, et jätkata seda, mis kuue ja poole sajandi eest vägivaldselt katkestati.

Selleks renessansiks, uuestisünniks ja ärkamiseks olid tahes või tahtmata teed valmistanud need võõraverelised hingekarjased, kes olid annud sellele rahvale ta kirjanduse alged ning asutanud ta esimesed koolid. Selleks olid püsivama põhja pannud estofiilide põlved oma huviga eesti keele, rahvaluule ja mineviku vastu. Kuid kõigi nende eelduste üldrahvalik kasutamine sai võimalikuks ikkagi alles teoorjuse lõpukümnendil kujunenud sotsiaalseis oludes. Ja nii toetubki eesti rahvuslik ärkamine teoorjusest iseseisvusele pürgiva talupoja sotsiaalsele vaistule. Viimased suuremad talupoegade vastuhakkamised olid olnud alles 50-ndate aastate lõpus. Mõni aasta hiljem ei astunud enam selliseid meeletuid samme, vaid hakati oma olukorda parandama järelemõeldud, organiseeritud, seaduslike abinõudega — mida kohalikud võimud ei pidanud küll kaugeltki seaduslikeks. Sotsiaalse rõhumise tunnetamine võttis seda kergemini rahvusliku värvingu, et rõhujad olid teisest rahvusest. Ja sellepärast said ka sellised mõisted, nagu isamaa, rahvus või emakeel, varsti esmajärgulise tähtsuse. Sellisena algas see liikumine loomulikult seal, kus talurahvas kõige varem oli seniseist sotsiaal-õiguslikest oludest välja kasvamas — nimelt jõukamal ja haritumal Viljandimaal ning üldse Lõuna-Eestis. Otsides abi kohalikkude rusujate vastu, pöörduti siis vene keskvoimu poole, ja see aitaski vahel — kui see talle ta enda poliitika vinklist kasulik näis. Ning sel kogemusel

põhjenes ka eesti rahva tollaegne äärmine truualamus ja veel kaua kestev vene orientatsioon, mis näis aina kasu toovat eesti rahvuslikule asjale.

See laiemate masside organiseeritud tegevus algas kohe 60-ndate aastate algul. Selle esimeseks avalduseks oli just a. 1860 Viljandimaal tärganud mõte asutada orjapõlvest vabanemise mälestuseks eestikeelne keskkool, mis oleks kannud keiser Aleksander I kooli nime, kuna seda keisrit peeti vabastajaks. Viis aastat hiljem oli kooli asutajaid juba 500, ja korjandus kooli heaks, mis kestis parkümmend aastat, kujunes tähtsaks rahvuslikuks aktsiooniks. Samuti algasid 60-ndate aastate algupoolel Viljandimaal salajased nõupidamised rahva majandusliku ja vaimse seisukorra parandamiseks, mille tulemuseks oli samuti salajaste, kohalikkude võimude poolt ägedalt tagakiusatud saatkondade läkitamine Peterburi, mis kiirustasidki teoorjuse lõplikku kaotamist a. 1868. Kuid nende konspiratiivsete ürituste kõrval hakkas tekkima ka avalikke: a. 1865 asutati Tartus „Vanemuise“ ja Tallinnas „Estonia“ selts, 1868 algatati Eesti Kirjameeste Selts, samal aastal pidas C. R. Jakobson oma esimese „Isamaa kõne“ ning kohe järgmisel oli Tartus esimene üldlaulupidu, millest võttis osa 15 000 inimest. See J. W. Jannseni poolt esialgu ainult orjapõlve lõpetamise 50-ndaks aastapäevaks kavatsetud tänu laulupidu kujunes ootamatult suureks rahvuslikuks meelevalduseks. See oli sündmus, mis ühendas seni üksikult isamaalsuse huvides teotsenud isikud ja rühmakesed, mis tõmbas kaasa laiad hulgid ja legaliseeris rahvusliku meelevolu enda. Oli alanud eesti rahvuslik ärkamisaeg, mis kestis poolteistkümmend aastat, tõmmates ühtsoodu ikka laiemaid rahvakihte osasaamisele oma ideestikust.

See ajastu leidis ohtral määral ka oma mõtete selgitajaid ja tundmuste tõlgitsejaid. Osalt põlvnesid need veel lähemast minevikust, nagu Kreutzwald, kelle elutöö alles nüüd leidis paremat mõistmist, või J. W. Janssen, kellele avanes nüüd hoopis suurem rahvavalgustamise tööväli. Kuid eriti rohke oli see uus põlv, kes just nüüd oma parimasse tegevusikka jõudis ja oma parima ärkavale rahvale andis.

Siin tuleb mainida kõigepealt ealt vanemana Jakob Hurta (1839—1906), keda keele ja rahvaluule harrastus seob eelkäinud estofiilide põlvega, kuid kellele osaks langes etendada suurt osa ka päevapoliitikas. Ta oli pärit usklikust külaümbrusest, valmistus ülikoolis hingekarjaseks, oli mõned aastad õpetajaks ja siis pastoriks Otepääs ning Peterburis. Juba keskkoolipõlves algas tema rahvaluule-harrastus, mis kestis elu lõpuni ja mil alal ta on oma suurima korda saanud. Tartus õpetajaks olles rakendus ta kõigisse päevakorral olevaisse üldettevõttesse: valmistas 1869. aastal laulupeoks eestluse programmikõne, oli siis Aleksandri-kooli komitee ja Eesti Kirjameeste Seltsi esimeheks; avadas ms. a. 1879 Eesti ajaloo „Pildid isamaa sündinud asjust“.

Hurda vastaskujuks oli eesti suurimaid poliitikuid Carl Robert Jakobson (1841—1882). Köstri poeg ja ka ise esialgu köster, oli ta hingelaadilt ometi äge ilmlik võitlusmees, haruldase pilguselguse ning tahtekindlusega. Saksastunud noor-meheņa sattus ta Peterburis suure eesti kunstniku ja patrioodi Joh. Köler'i äratava mõju alla, et siis kogu eluaja ärkava rahva eest võidelda. Kui J. Hurt esindas rahvusliku liikumise alalhoidlikumat tiiba, mille eeskavaks oli rahva harimine ja ettevaatlik edasiarendamine, siis püüdis Jakobson seda liikumist arendada

C. R. Jakobson.

poliitilis-sotsiaalse aktsioonina, kasutades osava reaalspoliitikuna kõiki tarvitada olevaid vahendeid, eriti sakslaste ja venelaste vastuolu. Tema peamõtteks oli: eestlastele ja sakslastele ühesugused õigused — olles täitsa teadlik, et säärasel puhul esimesed enamurahvusena kohe ka esikohale tõusevad. Ajades järeleandmatult oma poliitikat, sattus Jakobson teravasse vastuollu nii saksa aadli ja selle seisukohti pooldava luteri usu kirikuga kui ka alalhoidliku rahvusliku vooluga ning selle eesotsas oleva Hurdaga. Jakobson püüdis laiemaid masse organiseerida ja neid ühistegevusele äratada, olgu siis vaimsetel või praktilistel aladel. Nii algatas ta a. 1868 Eesti Kirjameeste Seltsi, mis kinnitati kolm aastat hiljem. Sest Õpet. E. Selts, mis oleks võinud saada tõeliseks eesti kirjanduslikuks keskuseks, tõmbus estofiilsuse-ideoloogia loidumisel sellest ülesandest ikka kaugemale ja muutus ärkamisajastul otse eestivaenlikuks. Sellevastu sai E. Kirjameeste Selts keelt, vanavara ja kirjandust harrastavaks rahvuslikuks asutiseks ning ühtlasi kõigi ajastu ideoloogiliste tungide peegeldajaks. Paarikümne aasta jooksul peeti seltsis umbes 250 seltsi harrastusalasid puutuvat kõnet ja seltsi toimetistena ilmus sadakond raamatut. Jakobson avaldas seltsi tegevusele tunduvat mõju, olles ajuti ka seltsi esimeheks. A. 1878 hakkas ta radikaalse rahvusliku liikumise keskuses Viljandis välja andma ajalehte „Sakalat“. Hoolimata lehe ajutisest sulgemisest ja muust survest teostas Jakobson selles oma agitatsiooni suure energiaga. A. 1881 õnnestus tal suurema eesti saatkonnaga keisri ette pääseda ja valitsusele märgukirja anda, mis mõjutas järgnevaid reforme. Kuid selle puhtpoliitilise tegevuse kõrval rikastas Jakobson ka eesti kirjandust, avaldades rea kooli- ja muid õpet-

likke raamatuid ning ilukirjanduslikke teoseid, ka rahvuslikust vaimust kantud luuletisi. Ja kuigi ta just ilukirjanikuna midagi põhjanevat ei loonud, siis rajas ta ometi avaramat ning vabamat põhja sellele ilukirjandusele.

Hurda ja Jakobsoni tegevus selgitas ajastu ideoloogiat. Sellel taustal hakkas ka ilukirjandus lopsakalt arenema. Et ajastu oli ärkav-romantiline, pateetilis-isamaaline, üldtundeline, siis leidis ta oma vahendituma väljenduse lüürikas. Oli aga küllaltki iseäralik, et nii noore rahva esimeseks suurlüürikuks sai just naine.

J. W. Jannseni laste hulgas oli tütar Lydia, kes oli kõige rohkem pärinud isa kirjanduslikke kalduvusi. Ja temap see ongi, kes kannab eesti kirjanduses poeetilist Koidula nime (1843—1886). Saanud tolle aja kohta hea hariduse ja võttes osa isa ajalehe toimetamisest, oli ta ühtlasi selle kirjandusliku „salongi“ keskuseks, milleks kujunes Jannsenite kodu Tartus ja mida külastas nii omi kui välismaisi vaimutegelasi. Koidula on jäänud järeldaailma meelde ärkamisaja heroilis-traagilise suurkujuna. Tema ilu ja vaimukus, tema kultuurilooliselt huvirikkad kirjavahetused Kreutzwaldi, Antti Almborg-Jalava ja omastega, tema lõkendav kiindumus kodumaasse ning siirdumine abielu tõttu siiski Kroonlinna kaugesse kasarmulinna, kust ta kuni surmani kodumaale tagasi igatses — kõik see liigutab tänapäevani mõttekujutust. Kuid niisama ikka veel liigutavana ja sütitavana on püsinud ka tema isamaaline lüürika, nii kauge kui muidu ongi selle sünniaja tundelaad. Koidula esimene, veel küllaltki asjaarmastuslik luuletiskogu „Vainu lilled“ ilmus a. 1866 ja teine, „Emajõe ööbik“, juba palju küpsem, järgmisel aastal; kuid tema and

arenes ühtsoodu, nii et selle kõrgemaid võimeid osutavad vahest maapaos kirjutatud isamaalised hümnid ja eleeiad, mis ilmusid üheskoos ta luuletiste kogus alles a. 1925. Koidula pole ainult Eesti suurim isamaaulalik, vaid ta on Eestis üldse selle luuleliigi algataja. Kuigi juba estofiilide põlvned olid töötanud eesti rahva, isamaa ja emakeele heaks, siis polnud nad neid mõisteid nende rahvuslikus mõttes veel avastanud. Koidula lüürika kaudu sai aeg oma eeskavast teadlikuks. See pole küll eriti komplitseeritud, kuid seda ehtsam tundmus, mis hoovab näiteks juba „Emajõe ööbikus“ luuletisest „Sind surmani“:

Sind surmani küll tahan
Ma kalliks pidada,
Mu õitsev Eesti rada,
Mu lehkav isamaa!
Mu Eesti vainud, jõed
Ja minu emakeel,
Teid kõrgeks kiita tahan
Ma surmatunnil veel!

Kuis, maa, nii hellalt kannad
Su lapsi käte peal,
Neil' annad leiba, katet
Ja viimast aset veel!
Tõest', armsam on mul hing'da
Su põues, Maarjamaa,
Kui võõral piiril õnnes
Ja aus elada!

— — — — —

Nendele palvelistele isamaa ülistustele seltsivad üleshüüded rahvale end tunda ja tunnetada, manitsused üksmeelt hoida, ahastused vennavaenu pärast ning siis jälle isikliku kiindumuse pihtimused, mida on võrreldud otse armastuseavaldustega isamaale. See maa on püha, ta saab müstilise tähenduse, keskse mõtte: metsa kohinast ja taeva laotusest kostab ta nimi, temast

kõnelevad lilleõilmed ning planeedid keerlevad tema
võimust. Aga nii isiklikud kui üldised varjud tihe-

Lydia Koidula.

nevad, kuni laulik lõpuks luuletises „Enne surma
Eestimaale“ oma testamendi teeb:

Issand, surres jätan maha
Sinu hoolde isamaa!
Lahkuda ei süda taha
Raske hirmuohuga:
Piiravad su ümber paelu,
Eesti pind, et jälle nad
Tagudes sull' kirstunaelu
Mullale sind matavad!

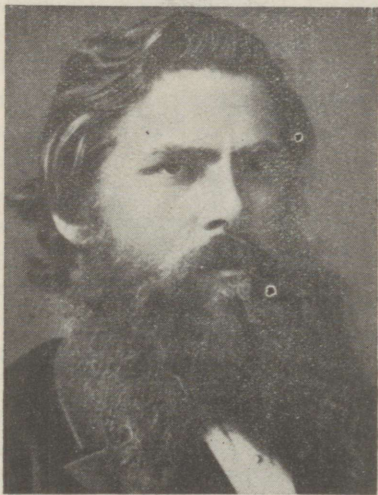
— — — — —

Raske tegu maha rusus
Tugevamaid enne mind:
Nüüdki mina vaiksus usus
Kuju lendan, väsind lind!
Hinge pisaratest sulle
Pärga püüdsin kududa:
Hõlmad lahti hoia mulle,
Hinge ilu — Eestima!

Koidula lüürika kõrval on tema jutu- ja näidendi-
toodangul juba väiksem tähtsus. Tema jutustisi, mis
üldiselt vähe ka algupäraseid, eraldab kaasaeglaste
omist vahest ainult elavam jutustamisviis. Sellevastu
tuleb tema näidendeid hinnata vähemalt eesti dra-
maatilise kirjanduse põhjendamise seisukohalt. Sest
kuigi, nagu varem tähendatud, eesti teatri alal juba
mõnekümne aasta eest väikesi katseid tehti, siis oli
vastav kirjandus siinamaale ometi täitsa söödis. Nii
oli Koidula poolt Th. Körneri järgi mugandatud
„Saaremaa onupoeg“ üldse esimene trükitud näidend
eesti keeles. Tema tähtsaim ja algupäraseim näidend
on aga a. 1872 ilmunud komöödia „Särane mul'k, ehk
sada vakka tangusoola“, mis šabloonilise armastus-
intriigi kõrval esitab sotsiaalset vastuolu viljandi- ja
tartumaalaste vahel. Nende kahe näidendiga, mille
esietendused olid a. 1870 ja 71 Tartus „Vanemuise“
seltsimajas ja milles esinesid Koidula omaksed ning
tuttavad, algabki eesti teater juba oma pidevat
tegevust.

Tundeluule alal tähendab Koidula oma ajajärgu kõrgeimat tippu. Näib, nagu oleks tema kaudu senisesse eesti luulesse üldse esmakordselt ilmunud lüüriline toon, poetiline voolavus, rütmiline kergus, vormiline mitmekesisus. Meeskaaslased, keda varsti rohkel arvul ilmus, ei suutnud temaga kõiges selles võistelda. Kuid mainima peab neist mõnd ometi.

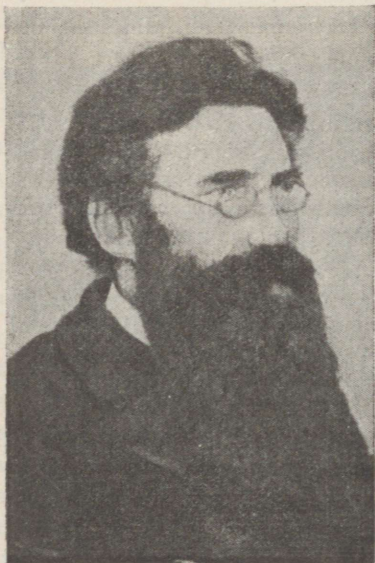
Friedrich Kuhlbars (1841—1924) ei seisnud Koidula kombel kesk ärkavat Eestit, vaid veetis oma pika eluaja tagasihoidliku õpetajana Viljandis. Koidulast paar aastat vanemana esines ta ka seevõrra varem oma esimese, lõuna-murdelise luuletiskoguga „Vastse laulo ja kannel“ (1863). Kuigi juba siin leidub tundeküllaseid värse, siis sai ta populaarseks ometi alles oma hilisemate kirjakeelsete isamaa- ja looduselauludega. Mihkel Veske (1843—1890), keeleteadlane, avalik tegelane Jakobsoni laagris ja lõpuks Kaasani ülikooli õppejõud, jätkas Koidula suunda, kuigi kuivemalt, allegoorilis-mõistusliku varjundiga, aeg-ajalt rahvalaulule lähenedes. Andelt vahest suuremgi, kuid väikese hariduse tõttu alatiseks rahva-luuletaja seisukohale asetatud, oli Ado Reinwald (1847—1921). Ometi omas see lihtne

Mihkel Veske.

talumees palju loomupärast mõistust, nii et ta oma aja kõrgemategi püüetega võis kontaktis olla. Tema isa lasti teoorjuse ajal mõisnikust ametniku poolt poolsurnuks peksta, ja seda ei unustanud poeg iialgi. Sellest selle lüürilise anni eriline sapp mõisnikest ja nende toetajaist-pastoreist rääkides. Tema luuletis-kogud „Viljandi laulik“ (I 1869 — IV 1880) sisaldavad ühelt poolt lüürilisi isamaa- ja looduselaule, teiselt poolt aga mürgiseid kallaletunge Baltimaa vägevaile. Nagu autor ise oli rahvamees, nii oli ka tema toodang rahvale eriti arusaadav ja vastuvõetav.

Kuna olemuselt romantiline ajastu siin mainitud ja mainimata jäänud lüürikute poolt nii rohkelt kajastust leidis, siis oli ärkamisaja proosa palju piiratum.

Jakob Pärn.

Koidula enda ja tema isa jutustised olid sisult ja vaimult ikkagi vähe algupärased ega peegeldunud ka veel üleelatatavat suurt murrangut rahva elus. Palju lähemal sellele oli Jakob Pärn (1843 — 1916), kes C. R. Jakobsoni vaba, iseseisva eesti talupoja ideoloogiat püüdis oma toodangus väljendada. See avaldub eriti ta tähtsamas jutustuses „Oma tuba, oma luba“ (1879), „Jumala abiga omast jõuust“ ja

„Must kuub“ (1883), kus kirjeldatakse maa päriksostmist, eesti haritlasklassi ja isegi mõisnikkude tekkimist, seda kõike küll romantilis-hõredalt, ilma tõsielulisema jõuta. Niisama vähe leidub neid voorusi teisel nimekamal jutustajal Lilli Suburg'il (1841—1923), kes sai samuti Jakobsonilt äratust ja tõi esimesena naisküsimuse eesti kirjandusse. Kolmanda jutukirjanikuna tuleks mainida veel boheemlast Maksimilian Põdder'it (1852—1905), kes pikeemas jutustises „Bob Ellerhein“ (1878) annab ärkamisaja eesti haritlasest elava kirjeldise.

Kui juba jutustis leidis ärkamisajal võrdlemisi vähe viljelejaid, siis väärib näidendi alal peale Koidula ainult üks autor nimetamist. See oli Juhan Kunder (1852—1888), elukutselt koolimees, eriharustusilt loodusteadlane ja kirjanik. Oma rahvatükide jaoks oli ta just Koidulalt tõuget saanud ja ületabki oma eeskuju õieti ainult pisut suurema viljakusega sel alal. Peale näidendite avaldas Kunder rohkesti luuletisi, rahvalikult keelelt klassilise eesti muinasjuttude kogu ja loodusteaduslikke teoseid. Kõige rohkem eeldusi näis tal aga olevat esimeseks eesti kirjandusloolaseks ja arvustajaks kujuneda, milline ala oli eriti söödis, kuid varajane surm takistas teda selles. Ja Kunderiga lõpebki ärkamisaja põlv, andes maad noorematele, kelle saatuseks oli töötada hoopis teistes oludes.

Ärkamisaja lõpul olid nii eesti rahvas kui tema kirjandus teised kui selle algul. See rahvas oli oma rahvuslikust olemasolust teadlikuks saanud ja sedasama teadvust peegeldas tema kirjandus. Viimane oli üldiselt küll alles algeline, rahvapäraselt vähenõudlik, kuid vahest sellest oleneski tema mõju suurtesse hulkaesse. See kirjandus polnud nagu estofiilide ajal

mingi ülemalt poolt tulev heategu, vaid rahva enda asi. Seda ei loetud enam passiivselt, vaid selle tunde- ja mõttemaailmale elati aktiivselt kaasa.

VI. Venestusaeg.

Eesti ärkamisaeg polnud ometi nii ülev-harmooniline, kui võiks arvata esimesel pilgul. Kõnelemata välissurvest, peitus temas endaski palju vastuolusid, mis võtsid aja jooksul ikka ähvardavama ulatuse. Juba algusest peale langesid ta tegelased kahte vaenlikku laagrisse: Hurda juhitud alalhoidlikum tiib, kes ei tahtnud teravamasse vastuollu sattuda aadli ja kirikuga; ning C. R. Jakobsoni juhitud käremeelsem rinne, mis toetus laiematele massidele ja püüdis koduse surve vastu leida abi Vene riigivõimult. Kuni 70-ndate aastate lõpuni töötati ühise asja heaks siiski näilikult enam-vähem üksmeelselt, olgugi et alalhoidlikum vool 1869. a. laulupeo järel kogu liikumise juhtimise õieti üle võttis ja näiteks Jakobsonil isegi enam Jannseni „Postimehes“ kirjutada ei lastud. Kuid laiem üldsus polnud sest vastuolust veel kuigi teadlik. Alles „Sakala“ ilmumahakkamisel a. 1878 langesid viimsed näokatted. Paari aastaga oli eesti rahvas jagunenud kahte vaenlikku leeri. A. 1881 vallutas Jakobsoni erakond Eesti Kirjameeste Seltsi, a. 1883 Aleksandri-kooli peakomitee. Kuigi Jakobson ise vahepeal ootamatult suri, siis vaen erakondade vahel aina paisus. Selle kodusõja demagoogiaga kibestati J. W. Jannseni vanaduspäevad, kõrvaldati Hurt avalikult tegevusväljalt, häälestati Koidula isamaa-lüürika traagiliseks; kuid niisama võeti käremeelsema tiiva tegelasil tihtipeale lihtsalt eksistentsi võimalus. Õnnetuste lisaks kaotas võidukas käremeelne erakond

Jakobsoni surma läbi kõige hädaohtlikumal hetkel eestvõtja, alalhoidliku tiiva tegelased olid aga niikui-nii juba kõrvale löödud, ja liikvele ärritatud mass jäi ilma autoriteetsete juhtideta.

Sellal kui see kodusõda veel täies hoos oli, tõusis taevarannale äike, mis ähvardas tühjaks teha kõik ärkamisaja unistused ja hävitada eesti rahvagi sellisena. Keiser Aleksander III-nda troonile astumisega a. 1881 pääsis võidule panslavistlik poliitika: Venemaa ainult venelastele! Muulased muutugu venelasteks! Baltimail asuti kõigepealt saksa aadli kohaliku autonoomia kaotamisele, ja et see seni just eestlastele koormaks oli, siis võeti reformid nende poolt koguni rõõmuga vastu. Kuid asjatu hõiskamine! 80-ndate aastate kestel kaotati küll saksa ülevõim administratsioonis, koolis ja kohtus, kuid maa pärisrahvas ei võitnud midagi, sest asemele asus vene tšinovnik vene keelega. Ja siis asuti juba rahva enese kallale. Rahvakoolid, mis seni olid eestikeelsed, venestati niipalju kui võimalik. Aleksandri-kool, milleks rahvas oli kogunud ligi 100 000 rubla, avati — venekeelsena! Eesti Kirjameeste Selts, mille liikmeskond kodusõja ägedamail ajal oli tõusnud üle tuhande, suleti a. 1893. Iga rahvuslik algatus keelati. Isegi eesti hariduskeskuse Tartu nimi muudeti Jurjeviks ja isegi sõna „Eesti“ tarvitamine oli takistatud. Kooli ja tsensuri-surve abil pandi käima plaanikindel venestamine. Nii möödapääsmatuna polnud saksastamine kunagi tundunud kui nüüd venestamine.

Kõige kurvem oli aga see, et rahval enesel puudus tõeline vastupanujõud. Vanem haritlaskond oli äsjasest parteivõitlusest vastastikku kibestunud, noorem aga põhimõttekehv; paljud endised äratustöetegijad, eriti külakoolmeistrid, kaotasid venestuse

tõttu kohad ja mõjumisvõimalused; majanduslikku kitsikusse sattunud laiad massid olid üldettevõttest pettunud. Ses seisukorras puudusid eeldused uue positiivse aatesuuna leidmiseks. Ei suutnud seda igitahes leida toleaeegsed avaliku elu juhtijad, nagu aateliste ajedega, kuid abitu ja naiivne „Postimehe“ toimetaja K. A. Hermann, või küll andekam, kuid oma rahvuspoliitilises suunitluses otse hädaohtlik „Oleviku“ toimetaja Ado Grenzstein. Ühiskonnas enesekski avaldus pärivett ujumise ja vaimse korrupsiooni märke. Ning parimalgi puhul korrutati ainult ärkamisaja mõtteid ja leinati luhtunud unistusi.

Selle olemuselt epigoonilise ajastu kohane oli ka tema kirjanduslik looming. Leidmata uusi teemasid jätkati ärkamisajastu meeolude kordamist; kuid kuna neil polnud vasteid tõsielus, siis kaotas kirjandus hoo ja energia ning muutus paljusõnaliseks järelelaulmiseks. Rahvuslikke motiive ei käsitletud üldse enam aktuaalseina, vaid ajaloolises perspektiivis, ilma isikliku tundesisuta. Ja võib öelda, niipalju kui see ajastu üldse on väärtuslikumat annud, on see sündinud just ajaloolise jutustise alal.

Eesti ajaloolise romaani algataja ja parem esindaja oli Eduard Brunberg-Bornhöhe (1862—1923). See oli andekas, boheemiliselt rahutu iseloomuga inimene, kes suure osa oma elust ühelt koduõpetaja, ametniku ja ajakirjaniku kohalt teisele rändas, nii Vene- kui välismail — kuni Palestiinani — reisis ning lõpuks kohtunikuna iseseisvas Eestis suri, kui oli juba aastakümneid kirjanikuna vaikinud. Katsetanud rea lühemate juttudega, avaldas ta 18-aastasena oma esimese ajaloolise jutustise „Tasuja“ (1880). Selle tagaseinaks on 1343. a. eesti suure mässu

sündmused, kuid tegelased pole siiski ajaloolised isikud, vaid mõttekujutuse loodud. Siin kirjeldatakse, kuidas endise eesti vanema järeltulija Tasuja nime all mässust osa võtab, mille jooksul mõisad põletatakse, võõrad surmataakse ja Tallinn ümber piiratakse. Mäss lõpeb ometi õnnetult ja Tasuja sureb Tallinna all kangelassurma. See

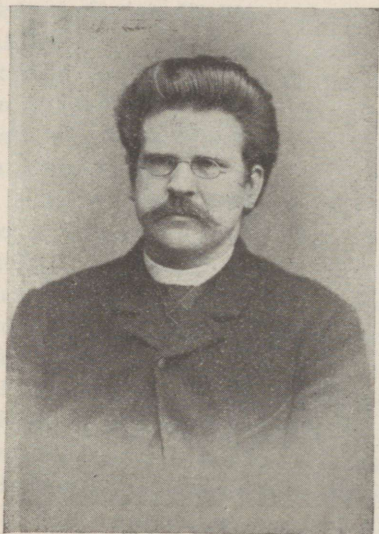
V. Hugo ja W. Scotti traditsioonidele tuginev jutustis on võrdlemisi elav. Siin kohtame tuttavaid romantika vahendeid: õudseid keldreid, võikaid musti lippe, kooljaviirastusi, öökullide huikamisi jne. See teos sai eesti ajaloolise jutu algatajaks, milline kirjanduslik varsti moodi läks. Bornhöhe ise vaikis küll kümme aastat, et esineda siis teise ajaloolise jutustisega

Eduard Bornhöhe.

„Villu võitlused“ (1890). See on samast suure mässu ajastust ja käsitleb peamiselt episoodi, mille järgi vastuhakkajad lasevad enese kümnisekottidesse peita, et sel teel Viljandi lossi pääseda ning seda vallutada; kuid ühe kottipeidetu ema paljastab kavatsuse sakslastele, et poega päästa, ja hukutab nii eestlaste mässu kui oma pojagi. See Bornhöhe jutustis on küpsem ja tihedam kui eelmine, kuid üldiselt sedasama romantilis-üldistavat laadi. Tema kolmas aja-

looline teos on „Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimsed päevad“ (1893), mille aine on võetud juba kirju ja rahutu XVI sajandi keskelt. Igatahes lõi Bornhöhe oma ajalooliste juttudega endale nime, leides laia lugejaskonna ja rohkesti järeleaimajaid, kuna ta muu toodang selle kõrval on tähtsusetu.

Andres Saal.

Bornhöhe antud algatust kasutas kõigepealt Andres Saal (1861 — 1931), kes töötas kodumaal õpetajana ja ajakirjanikuna, siis kauemat aega Jaava saarel Hollandi riigiametnikuna ja suri lõpuks Kalifornias rantjeena. Ta avaldas venestusajal ms. kolm ajaloolist romaani „Vambola“, „Aita“ ja „Leili“, mis käsitlevad kõik eesti muistset vabadussõda ning mida veel praegugi eriti noorsugu meeleldi loeb. Samuti

tuleb mainida Jaak Järve (1852—1920), kes püüdis oma ajalehe „Virulase“ kaudu Põhja-Eestis rahvuslikku tunnet süvendada, kuid venestajate provokatsioonide abil Venemaale saadeti. Temagi avaldas kõnesoleval ajastul ms. kolm jutustist Eesti minevikust: „Vallimäe neitsi“, „Ristitütär“ ja „Karolus“. Peale siinmainitute harrastasid aga sedasama žanri teisedki. Nende teosed olid kunstiliselt küll vähe-

väärtuslikud, kuid aitasid laias üldsuses oma isamaaliste ainetega ometi rahvuslikku meeleolu hoida. Arvestades viimast asjaolu keelati seda laadi tööd — isegi uued trükid — 90-ndate aastate algul ametlikult.

Selleaegne oleviku aineid käsitlev jutustav kirjandus polnud niigi huvitav. Nii arendas venestamisele teetegija ja ülalmainitud Järve hukutaja Jakob Kõrv jutustises „Kindel eesmärk“ Jakob Pärna eestlaste majandusliku edasipüüu ideoloogiat edasi. Temast aga kirjanduslikult väärtuslikum oli Elisabeth Aspe (1860—1927) toodang. Nagu ta kogu oma elu veetis Pärnus, nii võttis ta oma ainedki enamasti selle linna lähema mineviku elust, sidudes need ühtlasi eesti ühiskondliku arenemislooga. Tema teosed, millest olgu parematena mainitud „Kasuõde“ ja „Enno- saare Ain“, osutavad head komponeerimise- andi ning on teed teinud realistlikule voolule.

Nagu venestusaja proosakirjanikud, nii ei toonud ka luuletajad palju uut kirjandusse. Kuid korrates ärkamisaja aateid ja jäädes vaimult epigoonideks, arendasid nad eesti luulet vormiliselt edasi. Ka siin

Jaan Bergmann.

kaotas rahvuslik tunne oma aktuaalse värskuse ja avaldus tihtipeale ajaloolise allegooria taha peidetuna. Sääraste luuletajatena tuleks mainida kõigepealt pastoreid **J a a n B e r g m a n n'i** (1856—1916) ja **M. J. E i s e n'i** (1857—1934). Esimene neist harrastas müto-

M. J. Eisen.

loogilist ja ajaloolist ballaadi ning püüdis „Batrachomyomachia“ ja „Odysseia“ tõlkeis eesti keelt antiikse värsi kohaseks painutada. Eiseni väga mitmekülgse kirjandusliku tegevuse hulgas pole luuletamisel just viimane koht. Siin on ta keskpäraste tulemustega harrastanud igat lüürika liiki, kuid just venestusaja algul ilmus tema tähtsaim lugulaul „Kõu ja Pikker“ (1885), milles heksameetri vormis antakse ülevaade peamiselt Faehlmanni

rajatud *quasi*-mütoloogiast. Teosel ei puudu igatahes kirjanduslikud vored. Kõnesoleval ajastul andis Eisen ka „Kalevala“ täieliku tõlke. Samuti arendasid eesti luulekunsti tollal **J a k o b T a m m** (1861—1907) ja **J a k o b L i i v** (sünd. 1859). Nagu nad olid lähedased kaaslased, nii on ka nende loomingus palju ühist. Tamm harrastas peamiselt värsistatud rahvajuttu ja ballaadi ning on sel alal üldse välja paistvamaid eesti kirjanduses. Jakob Liivi lüüriline

toodang on küll ulatuslikum, kuid ühtlasi moodustavad lugulaulud ka temal tähtsa osa. Mitmes oma paremas teoses on Liiv allegooria varjus kirjeldanud venestusaja poliitilisi olusid ja erakonnavõitlusi. Nii Tamm kui Jakob Liiv olid teadlikud vormiharrastajad ja kaldusid ajaliseltki läheda realismi poole.

Jutustise ja lüürikaga kõrvuti avaldas kõnesoleval ajastul isegi näitekirjandus erilist huvi muinasaja ning mütoloogia vastu. Siin oli selle aineligi esimeheks tarvituselevõtjaks P e e t e r J a k o b s o n (1854—1899) oma näidenditega „Koit ja Hämarik“ (1884) ning „Udumäe kuningas“ (1888). Temaga seltsis varsti pärastine väljapaistev arvustaja ja seltskonnategelane A n t o n J ü r g e n s t e i n (1861—1933) näidendiga „Juta“ (1886). Kuid kumbki autor ei ulatu õieti rahvaluule-ainelistest ooperi-libretodest kaugemale.

Siin käsitletud venestusaja tähtsamate kirjanikkude esitamisega pole ometi küllalt iseloomustatud selle ajastu kirjanduslik üldilme. Nagu ärkamisaeg oli tõmmanud massi otsekohesele osasaamisele kirjandusest, nii oli ka kirjanduslik looming ise muutunud mingiks massiliseks tegevuseks. Säärast „kirjanikkude“ rohkust pole Eestis enne ega pärast nähtud! Seisukorda võime ainult statistiliste andmetega selgitada: ühes tolleaegses antoloogias esineb terveni 200 „luuletajat“, teises 32 naislüürikut ja kolmandas algab 22 noorpoeti korruga oma tegevust. Toetudes sellisele epigoonide karjale pidas kriitikat ajajärk end ise väga luulerikkaks. See avaldus eriti drastiliselt E. Kirjameeste Seltsis selle langusajal toime pandud nn. võidupidudel (1887—1890), mida võrreldi koguni kirjanduslikkude Olympia-võistlustega! Kõik see

ähvardas tumestada käsitusegi tõelisest kirjanduslikust kunstist.

Sel poliitiliselt ja kirjanduslikult nii ahistaval ajajärgul võttis ometi üks rahvuslik ettevõtte üllatava ulatuse — nimelt Jakob Hurda poolt juhatatud rahvaluule kogumine, millest oli kõne juba selle ülevaate esimeses peatükis. See tähendas omakord tagasipööramist minevikku, kuid tõstis ilmselt huvi selle mineviku vastu ka kunstkirjanduses. Kahju ainult, et see huvi pinnaliseks jäi ja rahvaluule tõelise olemuse mõistmiseni ei ulatunud.

VII. Realismi ajastu.

Ametlik venestuspoliitika jäi küll kuni 1905. a. revolutsioonini maksma. Kuid eesti ühiskond hakkas juba 90-ndate aastate keskpaiku sisemiselt toibuma ja enesekaitse abinõusid otsima. See esialgu aeglane ja vaevalt märgatav areng muutus uue sajandi algul ilmseks. Selle põhjuseks oli ühiskonna majanduslik tervenemine ja uue tegelaspõlve näitelavale asumine. Ühtlasi märkame rahvusliku liikumise jõubaaside vahetumist: ärkamisaja ideestikku kandis alles iseseisvusele tungiv talupoeg, nüüd hakkab aga juba ka eesti soost linnakodanlus osa etendama. Kuid veel enam: ärkamisaja liikumine puudutas peamiselt Lõuna-Eestit, kuid venestusajal immutas selle ideestik pikkamööda ka Põhja-Eesti. See ei sündinud küll enam mingi vaimustuse hoos, vaid pigemini alateadlikult, harjumise teel. Sellisena iseenesest mõistetavana sai ta ka kujuneva linnakodanluse ideoloogia aluseks, kaotades kriitilisemas õhkkonnas ainult oma romantilise värvingu.

Nagu ärkamisajal, nii langes ka nüüd see rahvus-

lik tõusuideoloogia kahte peavoolu. Lõuna-Eestis, kus maameeleolud olid ikka veel mõõduandvamad, oli ta poliitiliselt alalhoidlikum, rahvuslikult aga rohkem rõhutatud. Selle voolu eesotsas seisis Jaan Tõnisson, kes a. 1896 võttis Tartus „Postimehe“ juhtimise enese kätte. Tema tähtsamaks aatekaaslasteks ja toetajaks oli ajaloolane ning arvustaja Villem Reiman, elukutselt pastor, samuti kauemat aega ka väljapaistev esseist dr. Juhan Luiga. Põhja-Eestis, kus leidus rohkem tööstuslikke keskusi, omandas liikumine poliitiliselt käremeelsema, kohati sotsialistliku ilme, kuna rahvuslik küsimus jäi kõrvalisemale kohale. Selle voolu peamehi oli Konstantin Päts, kes asutas a. 1901 Tallinnas päevalehe „Teataja“. Nagu näeme, toetutakse siin osalt jälle Hurda ja C. R. Jakobsoni loodud traditsioonidele.

Vene valitsuse seisukohalt oli küll nii see rahvuslus kui ka revolutsiooniline rahvusvahelisus ühte viisi lubamatu. Et aga ühiskond sisemiselt terveneks, siis ei võinud välissurved seda tõusulainet peatada, vaid ainult ta tempot pikendada. Nad löid ainult erilise konspiratiivse õhkkonna, milles energia tihenes ja tundepinge kasvas. See uus tõusujärk oli ühtlasi oma majanduslikust aluspõhjast teadlikum kui ärkamisaeg. Venestusaja reaktsioon oli teinud ta kriitilisemaks ja skeptilisemaks. Nähti palju selgemini ümbritsevate olude kisendavat ebakohasust. Ja sellepärast sai selle ühiskondliku uuestisünni kirjanduslikuks avaldiseks kriitiline realism.

Kuid nagu eesti ühiskonna virgumine sündis esialgu ebateadlikult, nii ka tema uue kirjandusliku suuna selgumine. Seegi oli orgaaniliselt seotud eelmise ajajärguga, nimelt juba 80-ndail aastail harrastatud talupoeglik-väikekodanliku tõsielukujutusega.

Sellisena polnud tal küll veel mingit ideelist suunda ega nähtavat sidet nende uute teaduslike ja sotsiaalsete väljavaadetega, mis põhjustasid Lääne-Euroopas realistliku kunsti. See joon ulatub tagasi J. W. Jannseni ja Koidula, Pärna ning Aspe jututoodanguni. Nüüd hakkas ta alles pikkamööda oma teooriat selgitama. Kõige lisaks põlvnesid ka selle realismi esimesed esindajad ise veel eelmisest ajastust ega suutnud kunagi viimase romantilisist traditsioonest täitsa vabaneda.

Säärase üleminekuaja mehena olgu kõigepealt mainitud **J u h a n L i i v** (1864—1913), eelmises peatükis käsitletud Jakob Liivi noorem vend. Aukliku haridusega külaintelligent, õpetaja, nälgiv ajakirjanik ja veelgi nälgivam vabakirjanik ning paarkümmend viimast eluaastat vaimuhaige — niisugune oli Juhan Liiv maises elus. Kuid sellest valurikkast saatusest hoolimata viis ta eesti romantilis-realistliku maaelukirjeldise selle klassilisema ulatuseni, loorides nii selle idüllid kui elegiad isesuguse nukra pehmusega. Tema paremad jutustised, novellikogu „Kümme lugu“ (1893) ja pikemad novellid „Vari“ (1894) ning „Nõia tütar“ (1895) ilmusid venestusaja lõpul. Neis on juba ilmne püüd realistlikuma eluvaatluse poole, kuid vaimuhaiguse katastroof takistas autorit sel alal edasi arenemast. Kui ta aga paariaastase vaheaja järel — ikka vaimuhaigena — luuletajana hakkas edasi töötama, siis ennustas ta koguni realismile järgneva kirjandusvoolu tulekut.

Liiviga umbes samal ajal algas tegevust ka teine romantiliste kalduvustega realist **A u g u s t K i t z b e r g** (1856—1927). Nagu selle kohtu-, büroo- ja pangaametniku isiklik elu oli harmooniline ja optimistlik, nii ka suurem osa tema kirjanduslikust too-

dangust. See langeb kahte ossa: novellistlikku ja dramaatilisse. Esimest liiki teosed, mis sündinud suuremalt jaolt kirjaniku nooremas eas, on peamiselt päevakajalist laadi. Neis näeb autor ühiskondlikes vahekorris kõigepealt veel patriarhaalse idüllilise ja

August Kitzberg.

süütu nalja ainet. Tema seda laadi tööd on hiljem kogutud „Külajuttude“ viies andes (1915—1921). Kuid ometi pole Kitzbergi peatahtsus ses vähenõudlikus kirjandusliigis, vaid tema dramaatilises toodangus. Ta oli esimene suurejoonelisem ja viljakam eesti näitekirjanik, kelle teosed on ulatunud ühtlasi üle oma rahvuse piiride. Temagi algas vähenõudlikkude külajantidega, jälgides

Koidula ja Kunderi traditsioone, kuid pani siis aluse eesti kunstdraamale. Kuulumata küll kunagi täielikult kriitilise realismi meeste hulka, kujutas ta draamas „Tuulte pöörises“ (1906) 1905. a. revolutsiooni taustal küla sotsiaalseid ja hingeelulisi vastuolusid. Samuti andis ta oma „Libahundis“ (1912) intiimse ja traagilise sümbolistliku draama näite. Kitzbergi viljakas tegevus kestis kaua ja ulatus läbi mitme kirjandusliku ajajärgu, kuid teda tuleb kõigepealt hinnata just eesti realistliku näidendi rajajana.

Esimeseks teadlikuks realismi viljelejaks eesti kirjanduses sai aga ikkagi E d u a r d V i l d e (1865—1933). Selle suurejoonelise kirjaniku elukäik on olnud küllaltki kirju. Ta sündis mõisakupja pojana Põhja-Eestis, tutvus siin kõige mitmekesisemate inimtüüpidega ja nägi ka juba poisikesena mõisnikkude poolt talupoegade vastu kutsutud karistussalku — keda aastakümned hiljem oma teostes kirjeldas ja kelle eest veelgi hiljem ise pidi kodumaalt põgenema. Saksa koolis käies huvitus ta salaja ka eesti keelest ja kirjandusest, unistas näitleja karjäärist ja organiseeris Ameerikasse põgenemist, mille eest koolist välja heideti. 17-aastasena kirjutas ta oma esimese pikema jutustise ja algas siis aastakümneid kestvat ajakirjanduslikku tegevust. Vaheajul rida pikemaid reise — Kesk-Euroopasse, Balkanile, Väike-Aasiasse. Uue sajandi algul töötas Vilde Tallinnas „Teataja“ ja Tartus „Uudiste“ toimetuses. Viimasel kohal tabas teda 1905. a. maru, ja nagu paljud teisedki avalikud tegelased pidi temagi revolutsiooni nurjumisel kodumaalt põgenema. Algas 12-aastane maapagu — Helsingis ja Kesk-Euroopas, peamiselt aga Kopenhaagenis, kust põikas pooleks aastaks New Yorki, — kõikjal ainelises kitsikuses. Alles 1917. a. revolutsioon võimaldas Vildel kodumaale tulla, kus ta valiti Asutava Kogu liikmeks ja selle järel saadeti Vabariigi saadikuks Berliini. Tema 60-nes sünnipäev kujunes ülemaaliseks austamispäevaks, hiljem valis Tartu ülikool ta oma audotoriks. Hoolimata sellisest seiklusrikast elust on aga Vilde annus eesti ilukirjandusse olnud suurem kui vaevalt kellegi teise oma: ta on avaldanud umbes 40 eri raamatut ja tema kogutud teosed on ilmunud 33 andes. Kuid sellele välisele ulatusele vastab ka sisuline tähtsus. Alates oma tege-

vust venestusaja järelromantismi õhkkonnas, oli tema toodang küll nii esteetiliselt kui eetilisel sihikehv. Kuid siis tutvus ta oma esimesel Berliinis viibimise ajal (1890—92) lähemalt naturalismi suurmeisterite Zola, Hauptmann'i ja Ibsen'iga. Sellest peale ise loomustab ta toodangut tugev sotsiaalne põhitoon ühes realistliku stiiliga. Kunstiliselt eriti hinnatava teosena sest ajajärgust peab mainima romaani „Külmale maale“, mille ilmumisaastat 1896 tulebki pidada realismi läbilöögi-aastaks eesti kirjanduses. Romaani aine on võetud vaesest sotsiaalsest miljööst, võõra maa peal elavate kehvikute elust. Vaesuse ja õnnetute juhuste tõttu langeb seni täiesti aus noormees pahe-
desse, saab vargaks ja saadetakse lõpuks Si-

Eduard Vilde.

berisse. Kuid tähtis pole muidugi nii palju sündmustik ise kui selle käsitluse psühholoogiline ja kunstiline tõepärasus. Uue sajandi algul asus Vilde hoopis suurema ülesande kallale: a. 1902 ilmus ta romaan „Mahtra sõda“, a. 1903 „Kui Anija mehed Tallinnas käisid“ ja 1906 „Prohvet Maltsvet“. Need teosed on

sündmustikult küll täiesti iseseisvad, kuid moodustavad ometi ühise ajaloolise terviku, mille ulatus on umbes poolteist tuhat lehekülge. Neid seob vähemalt ühine tegevusaeg, vaatevinkel ja tendents. Kõige kolme teose aineks on nimelt talupoegade liikumised ja rahutused läinud sajandi keskel Põhja-Eestis. Tege- lasiks on hulk ajaloolisi, kuid veel rohkem mõtte- kujutuslikke isikuid. See oli Vilde suurejoonelisim ettevõte, mis nõudis ühelhoobil loovat vaimu ja uuri- ja püsivust. Siin pani ta välja oma rahvaelu ja rahva- keele tundmise, tüüpeloova fantaasia ning sotsiaalse kaastunde. Kuid ühtlasi peitub siin Vilde suur alga- taja tähtsus realistliku romaani alal, kui pidada silmas alles hiljutisi õieti väljaspool aega ja ruumi teotsevad ajaloolisi romaane. Sedasama elulisuse suunda jälgis Vilde oma maapao ajajärgu töödeski, ainult psühho- loogiliselt ja stiililiselt üha tihenedes. Olgu siin mai- nitud romaan „Mäeküla piimamees“ (1916), mille aine on võetud läinud sajandi lõpust ja tegevuskohaks on autorile nii tuttav mõisa-miljöö. Kuid sel aja ja koha raamil pole enam olulist tähtsust, sest lõplikult on perspektiiv üldinimlik. Probleem on iseenesest lih- tis: see on lugu mehest, kes aineliste kasude pärast lükkab ise oma naise abielurikkumisele; kuid kui see on sündinud, siis tähtsustab temas kogu ta elu hävitav armukadedus ja kahetsus. Tähtis pole ometi see liht- labane ja toorevõitu aine, vaid selle omapärane, sisu- liselt hingestatud ja vormiliselt peenendatud käsit- lusviis. Juhuslik üksikjuhtumus saab ses käsitluses sügavama ulatuse, heites heleda valgusjoa inimese ürgkannatustesse. Kuigi Vilde tähtsus eesti kirjan- duses põhjeneb ta romaanidel ja novellidel, siis on tal teeneid ka näitekirjanduse alal. Tema kolmest näi- dendist on stiilne salongikomöödia „Pisuhänd“ (1913)

üldse Eestis kõrgemaid saavutisi ses kirjandusliigis. Pamfletiline aine on siin käsitletud äärmiselt tasakaalukalt. Teose huumor on seevõrra avar, et pääseb mõjule ka võõral näitelaval, kus ei teata midagi meie kodustest pisiasjadest, mille vastu on sihitud komöödia pilge.

Kui Vilde esineb eesti realismi normaalmeistrina, siis kaldub tema pisut noorem kaasaeglane Ernst S ä r g a v a (Peterson, sünd. 1868) oma paremais teostes naturalismi. Nagu ta on võrsunud õpetaja perekonnast ja ka ise olnud kogu eluaja õpetaja, nii on tema toodangussegi jäänud valgustav ning õpetav kõrvalmaik. Ta algas teiste kaasaeglaste kombel romantikaga, kuid pöördus sajandite vahetusel järsult realistliku rahvaelu kujutuse poole. A. 1899—1901 ilmus temalt kolm jutustiskogu pealkirjaga „Paised“, milles ta eredais värves kirjeldas küla sotsiaalseid ebakohti, alamal olevate viletsust ja ülemate silmakirjalisust. Nii väliselt kui väärtuslikult neist novellest veelgi ulatuslikum oli S ä r g a v a a. 1904. ilmunud pikem jutustis „Rahvavalgustaja“, mis pakub kibepilkelise läbilõike eesti aleviühiskonnast sajandite vahetusel. S ä r g a v a kunstiline teene on kõigepealt tema naturalistlikus stiilis, mis ta paremais teostes on veelgi lähemal elavale keelele, kui on seda Vilde ikka pisut romantiseeritud esitusviis. Hilisemais teostes on S ä r g a v a ise aga jälle langenud romantikasse.

Juhan Liivi, Kitzbergi, Vilde ja S ä r g a v a kõrval tuleb mainida rida teisi realistlikke jutustajaid, nagu Jakob Mändmets, G. E. Luiga, Otto Münther või Jaan Lintrop, kelle toodang on ometi kas piiratum või väheolulisem.

Eesti realistlik proosa (romaan ja jutustis) oli sisult ideeline ja vormilt rahvalik ega asetanud ene-

sele palju puhtkunstilisi ülesandeid. Tema ainevald oli piiratud peamiselt küla, alevi ja aguli sotsiaalsete nähtustega, kuna sügavamad hingeelulised ning filosoofilised küsimused talle üldiselt võõraks jäid. Kuid hoolimata neist puudusist tähendab ta ometi otsustavat sammu täisväärtusliku kunstkirjanduse poole. Temas avastati jälle kirjanduse eluline väärtus ja sotsiaalne ülesanne, mis järelromantismi ajal unarusse jäi.

Sellevastu ei viljastanud realismi argiolemus eesti lüürikat, nagu ta pole seda teinud mujalgi. Ka eesti realismi ajastu tähtsamad laulikud — Anna Haava, K. E. Sööt, Juhan Liiv — said ainult seevõrra tuult tiibade alla, kui palju nad polnudki realistid. Ühtlasi on huvitav, kuidas tõelise tundeluule tuluke üle langusaja epigoonide karja vahenditult järglasele üle anti. Sest samal 1886. a., mil Emajõe ööbiku Koidula eluküünal Kroonlinna udus kustus, kirjutas Emajõe-äärses linnakeses oma esimesi lüürilisi värse see, kelle saatuseks oli saada Eesti teiseks väljapaistvaks naisluuletajaks. Ja kuigi Anna Haava (sünd. 1864) ülesanne polnud nii üldrahvalik ega tema mõju nii sügavale ulatuv kui Koidula oma, siis suutis ta ometi takistada eesti luule lõplikku langust neil ajal. Ta ei seisnud enam Koidula kombel eesti elu keskel, vaid piirdus oma isiklikkude tunnete, peamiselt armuelamuste alaga. Kuid just sel alal oligi ta peaaegu esimeseks puhtsubjektiivseks luuletajaks Eestis. Kui sellesse segunebki algupoolel ka isamaa-luule aineid, hiljem aga oludekajastusi, siis peamiselt ikka ainult niipalju, kui need ained riivavad isikut. Nii laulab Haava oma „Luuletuste“ kolmes andes (1888—97) oma armastusest, selle rõõmudest ja pettumustest. Kui ta aga pikema vaikimise järel uue koguga „Lai-

ned“ (1906) esines, oli nii luuletajas endas kui tema ümber palju muutunud. Endiselt on ta tundelaulik, kuid tunnete skaala on laienenud; ta kannatab, protestib ja loodab ühes muutunud ajaga. Mis puutub Haava luule vormi, siis jälgis ta esialgu ajajärgu üldist heinelist šabloonit, kuid mitmekesisus hiljem ja on lõpuks üks eesti *vers libre*'i, vabavärsi loojaist. Luuletiste kõrval olgu mainitud veel Haava intiimne ja kaunis laastukogu „Väikesed pildid Eestist“ (1911).

Kuna Haava venestusajale järgnenud uuest rahvuslikust ülesehitamistööst pidi isiklikult eemal seisma, siis on Karl Eduard Sööt (sünd. 1862) kogu oma meheea otse kesk võitlust olnud. Kuid ta oli seda realismi ajastu kangelasena, rakendudes tuhandesse seltskondlikku kohustisse ja kulutades end tuhandel võitlusväljal, ilma et paljud seda märkasidki. Oma paremais luuletiskogudes „Rõõm ja mure“ (1894), „Saatus“ (1899) ning „Mälestused ja lootused“ (1903) tõlgitseb ta neid ahastusi ja lootuse-
tuikeid, mida sisendas aeg.

Kuid Haava ja Söödi tundeluule jääb siiski varju Juhani Liivi üllatava loomingu kõrval. Nagu tema isikut, nii ei saa ka tema andi hinnata harilikust vinklist. Kirjutanud oma jutustised ja katsetanud keskpärase luuletajana, jäi see alati põdur inimene. a. 1894 täiesti vaimuhaigeks, millest ei paranenud kunagi. Paarkümmend aastat hulkus ta tagakiusamis-
maania all kannatades ringi või elas vallavaesena oma kodukohas. Kuid selgemate hetkede tulemusena on säilinud temalt umbes 1000 luuletist, millest paremaina on trükist ilmunud umbes kolmandik. Kuigi see haiglane ja katkendlik luule liigutab meid juba autori traagilise saatuse pärast, siis avaldub selles

kahtlemata ka suur lüüriline andekus. Tema konarlikust värsist hoovab mõte ja tundmus, valu ning unistus äärmise otsekohesusega. Tema lähimaks teemaks on ta ise oma saatusega. Vahel süngistub ta meeleheitteks, vahel hardub lapselikuks palveks:

Tule, öö pimedus,
võta mind sülle.

Minu päike ei tunne mind,
öö jäänd mulle.

Ainust tähte sääl pole,
minul on kole.

Varja mu üle.

Nende traagiliste saatuslaulude kõrval mõjuvad äärmiselt südamlikena või nägemuslik-kirkaina Liivi looduslaulud, nagu võime näha luuletisest „Külm“:

Mets härmatises surnuvaik,
koit idas veripunane,
õhk kristallisid pisardab,
õhk põhjast — tuleleil on see!
Loom koiduvalgel kisendab,
hunt, põder, metskits ägavad.
Kordkorralt külm sääl plaksutab,
siis jällegi kõik surnuvaik...
Koit idas veripunane.

Elades otsekui väljaspool ühiskonda, oli Liiv ometi kõige lähemalt seotud ühiskonna mõtte- ja tundeeluga, aimates nagu õhust selle suunavõtteid, kartusi ning lootusi. See selgub tema teoreetilisist kirjutisist, mõttesalmidest ja eriti isamaa-luulest. Viimases väljendub venestusaja ahastus ja salajane hõõgumine intensiivsemalt kui ühelgi teisel kirjanikul. Elades kaasa kõik rahvuslikud kannatused ja häbitused ning samastades enda elu kogu rahva eluga,

jõuab ta lõpuks messianismini, lunastuse ennustuseni. Ja nii tekibki tal juba sajandi algul Eesti riikliku iseisvuse mõte, millest tollal keegi teine ei osanud veel unistadagi:

— — — — —
Ja nõnda on lugu ka Eestis
ja nõnda on elu kiik:
ükskord — kui terve mõte —
ükskord on Eesti riik!

Juhan Liiv.

Liiv algas oma luuletaja-teed vanaromantikuna, tõi siis luulesse naturalistlikke sugemeid ja jõudis

viimaks uusromantika ning sümbolismini. Kõik see oleks enam kui tervendavalt mõjunud kõnesolevale luulevaesele ajale. Kuid kahjuks jäi Liivi luulelooming tollal üldsusele täiesti tundmatuks ja esimene valik sellest ilmus alles a. 1909. Ja nii kuulub Liiv ajaliselts õieti uude ajajärku, nagu kuulub sinna jaolt sisuliseltki.

VIII. Uusromantikute vanem rühm.

Realismi valitsusaeg eesti kirjanduses kestis ainult kümmekond aastat. Tema kaudu kõneles ühiskonna protestimeeleolu otsekui tuha alt. Kuid selle meelega ilmsi lõkkeleplahvatamisel pidi realism kirjanduses jälle maad andma romantikale. See areng andis end tunda uue sajandi esimesist aastaist peale ja tõusis tipule 1905. a. revolutsioonis. Ilma välis-olude muutuseta oleks eesti rahvas pidanud küll samas umbes õhkkonnas edasi hingitseta, hoolimata oma sisemisest tervenemisest. Kuid kohe sajandi algul nõrgendas jaapani sõda Venemaad ja varsti pani üle-riiklik käärimine selle alused vappuma. Olles seotud täielikult venelastega, pidid eestlased revolutsiooni ühes nendega oma poliitilistes ja rahvuslikes huvides kaasa tegema. Revolutsioon ebaõnnestus küll ja summutati veriselt, kuid ometi oli olukord pärast seda palju vabam kui enne. Algas paariteistkümnenda-aastane ebastabiilsuse, alalise kõikumise, kõige karmimate survete ja jälle järeleandmiste aeg, mille keerises valitsusel enam mahti polnud vähemalt senist järjekindlat rahvuslikku vägistamist teostada. Samal ajal arenes eesti rahvas imestamisväärse kiirusega kõikeisuslikuks kultuurrahvaks omakeelsete erakoolide, teatrite ja majanduslikkude ettevõtetega. Loodi rah-

vuslikud keskorganisatsioonid, ms. a. 1907 Eesti Kirjanduse Selts, et jätkata organiseeritud kirjanduse viljelemist, mis kord vägivaldselt katkestati. Kogu

Ajakirja „Noor-Eesti“ kaanejoonistis.
Autor N. Triik.

seada rutulist edu võimaldas rahva jõukuse tõus ja haritlaskonna kiire kasv. Igatahes oli eesti rahvas varsti oma paljusajandilist peremeest-sakslast kultuuriliseltki ületamas. Üldist meeolelu kesk seda alalist

kõikumist täitis kas võitluse vaimustus või pettumuse pessimism, mis oli aga pingelt ühteviisi tunderikas-romantiline. Ja selliseks kujunes ka ajajärgu kirjandus — kuni Maailma-sõjani, 1917. a. revolutsioonini ning iseseisvusvõitluseni

Selle ühiskondliku arengu kõrval oli tähtis ka see, et kõnesoleva ajastu algul asus tegevusele uus kirjanikupõlv, kes suhtus oma ülesandesse teisiti kui senised. Koosnedes sajandi esimesil aastail alles keskkoolides õppivaist ja salaseltsikestesse liitunud noorureist, suutis ta juba 1905. aastaks Noor-Eesti nime all kirjanduslikuks organisatsiooniks kujuneda. Sel aastal ilmunud „Noor-Eesti“ esimeses albumis sõnastas Gustav Suits ka rühma põhinõuded: „Enam kultuuri! Enam euroopalist kultuuri! Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!“ Neis põhinõudeis ei leidnud väljendust ainult väikese kirjandusliku rühmitise vaated, vaid kogu järgneva ajastu eesti ühiskonna sisemine tendents. Sest Noor-Eesti liikumine ei piirdunud ainult kirjandusega, vaid avaldus kõigil kultuurialadel. See oli eesti ühiskonna üldine euroopastumise liikumine. Kui eesti rahvas oli lõplikult muutumas senisest talupojakihist kõikseisuslikuks kultuurrahvaks, siis pidi sellekohaselt muutuma kogu ta vaimne ja materiaalne elu. Mis puutub eriti kirjandusse, siis olid realistid sellele küll tüsedama põhja pannud, kuid lõplikult püsisid nende teosed ikkagi rahvakirjanduse vähenõudlikul tasemel — alates ainete ja väljendusviisiga ning lõpetades raamatute kehva välimusega. Noor-Eesti sai ikka teadlikumaks oma eeskavast: see tahajäänud kolgakirjandus tuleb tõsta euroopaliste nõuete tasapinnale. Selleks tuleb asuda lähedasse kontakti üldise kirjandusliku arenguga, uuendada ja rikastada keelt, harida kirjan-

duslikku vormi, arendada arvustust. Seda eeskava propageeris rühm „Noor-Eesti“-nimelisis albumeis (I 1905—V 1915), samuti ajakirjades „Noor-Eesti“ (1910—11) ja „Vaba Sõna“ (1914—16) ning teistes väljaannetes. Tema osa oli tunduvalt revolutsiooniline ja sellisena pealtnäha esmajoones arvustav, mahakiskuv, koguni kardetav, arvestades eriti eesti rahva tolleaegset kõikuvat olukorda. Sellepärast kutsus ta esile palju opositsiooni ja vihast eitamist alles talupoeglikust ning väikekodanlikust ideoloogiast läbiimbunud vanemate tegelaste poolt. Tagantjärele on aga nähtud, et tema kriitiline toiming, radikaalne keeleuuendus ja isegi uste avamine välismõjudele on eesti rahvuslikku kultuuri ainult kõvendanud. Sest kurtes võõraste mõjude sissetungi üle ei märgatud, et kogu seninegi eesti vaimuelu ja kirjandus oli neist mõjudest läbi imbunud. Kuid need — saksa ja hiljem ka vene mõju — olid nii lähedad, et nende tagant eesti tõelist omapära enam ei nähtudki. Nüüd aga asuti lähemasse kontakti ka romaani ja anglo-saksi rahvaste vaimueluga ning sõlmiti eriti aktiivsed suhted Soomega. Kõigi nende mõjude ristluses, võistluses ja võrdluses võis hakata selguma ka tõeliselt omapärase kultuuri laad.

Kuigi Noor-Eesti teorias ei eelistanud ühtki kirjanduslikku voolu, siis kaldus tema liikmete ilukirjanduslik looming ometi uusromantikasse ja sümbolismi. Selleks avaldasid mõju nii ühtsoodu vältavad ühiselulised murrangud kui Euroopas valitsevad kirjanduslikud suunad. Ning ajastu romantiline olemus väljendus kõigepealt jälle lüürikas, millega siin ka algame.

G u s t a v S u i t s (sünd. 1883), Noor-Eesti välja-
paistvamaid tegelasi, sai keskkooli hariduse Tartus,

lõpetas Helsingi ülikooli ja on praegu Tartu ülikoolis kirjanduseprofessoriks. Ta algas varakult oma kirjanduslikku tegevust ja just revolutsiooni-aastal 1905 ilmus tema esimene luuletiskogu „Elu tuli“, mida tulebki pidada eesti uuema lüürika ajaloo lähtekohaks.

Gustav Suits.

See on vaimult nooruslik-isamaalik ja vormilt romantilis-pinnaline raamat. Nii Suits ise kui eesti lüürika on sest laadist nüüd küll üle kasvanud, kuid siis vastas selle kireküllast pakatav paatos täiesti ajale. On öeldud, et siin esmakordselt pärast Koidulat eesti salm jälle helises ja tegudele kutsus. Kuid Suits elas peatselt selle romantilise ajajärgu üle, et tunda keskolude traagilisi näite-

seinu nii isikliku kui ühiskondliku pettumuse kibedust. Veetes aja kahe revolutsiooni vahel vabatahtlikus maapaos Soomes, kirjutas ta luuletised, mis ilmusid kogus „Tuulemaa“ (1913). Sama suur vahe kui eraldab esimese kogu kõlavat paatost järgmise raskest traagilisusetundest, sama suur on ka vahe esimese pinnalise ja teise artistiliselt süvendatud tehnika vahel. „Tuulemaa“ on üldse eesti kirjanduse kõrgemaid saavutisi nii meeoleolu tiheduselt kui vormiliselt

täiuselt. See osutas lõplikult eesti värsi võistlusvõimet euroopalikul Parnassil. Sellise võimenäitena sai ta ajastule eeskujuks ja noorema luuletajatepõlve kannustajaks. Suitsu enda areng jätkus samas sihis, ainult ainete ala laienemisega. Maailmasõda ja revolutsioon tõstsid subjektiivsete meeleolude asemel rohkem ühiskondlikke probleeme esialale. Ühtlasi vahetus senine ahistatud traagilisuse tunne rohkem protestiva sarkasmiga, samuti kui senisest viilitud värsvormist tungisid läbi naturalistlikud elemendid. See kõik avaldub Suitsu seni viimases ja ühtlasi suurimas luuletiskogus „Kõik on kokku unenägu“ (1922). Kuid tõlgitsedes luule kaudu ajastu meeleolusid, on Suitsu seda teinud ka otsemal teel. Tema kolmekümne-aastasest intensiivsest esseistlikust ja arvustuslikust toodangust on seni aga ilmunud ainult kaks valikut eri raamatuina: „Sihid ja vaated“ (1906) ning „Noor-Eesti nõlvakult“ (1931).

Kui Suitsu lüürika tõlgitses ajajärgu teguiha ja pettumuskibedust, siis peegeldab tema kaaslane Villem Grünthal-Ridala (sünd. 1885) oma just mõtisklevat rahu, looduslikku ümbrust ja mineviku mälestisi. Ridala luulele pole olemas ühiskonda, päevavõitlusi ega õieti

V. Grünthal-Ridala.

ka isiklikke elamusi, sest looduski pole talle mitte seevõrra lüüriliste meeolude allikaks kui objektiivne vaatluse. Tema lüürikas on ta kodusaar Muhumaa ja seda ümbritsev meri leidnud kiretu, sentimentaal-susetu, impressionistlik-realistliku lauliku, nagu näeme ta kogudest „Laulud“ (1908) ja „Kauged rannad“ (1914). Hiljem on Ridala muistse eesti rahvalaulu laadis kirjutatud poemides „Merineitsit“ (1918) ning „Toomas ja Mai“ (1925) harrastanud arhailisi aineid.

Kolmandaks väljapaistvaks luuletajaks sajandi algul oli Ernst Enno (1875—1934), kes kultiveeris filosoofilisi elamusi impressionistlik-sümbolistlikus, tihtipeale vabavärsilises vormis. Tema paremaid kogusid on „Hallid laulud“ (1910).

Sisuliselt oli juba Juhan Liiv toonud eesti lüürikasse rohkesti uusromantilisi elemente. Suitsu, Ridala ja Enno poolt loodi sellele luulele püsivamad traditsioonid, mida on edasi arendanud rohkearvuline ja andekas lüürikute rühm, keda tuleb aga võtta juba Noor-Eesti noorema põlvna.

Kuid kui värsivormis oli maksvusele pääsnud uue aja hää, siis ei jäänud ta proosaski tummaks. Nii sõnastas Friedebert Tuglas (sünd. 1886) samuti revolutsiooniga aastal 1905 uusromantilise proosakatsena pikema fantastilis-sümbolistliku jutustise „Jumala saar“, et hiljem teadlikumalt viljelda impressionistlik-fantastilist jutustist, mida esitavad novellikogud „Saatus“ (1917), „Raskuse vaim“ (1920) ning „Hingede rändamine“ (1925) ja romaan „Felix Ormusson“ (1915). Samuti fantastikasse kalduv on Aleksander Tassa (sünd. 1882), kelle huvi on aga pööratud arhailiste vormide poole, püüdes sisse elada mineviku kultuuridesse ja uuesti sõnastada neid

peenendatud stilistina. Tema laadist annavad käsituse alles hiljem koostatud novellikogud „Nõiasõrmus“ (1919) ja „Höbelinik“ (1921). Temale hoopis vastakat suunda esitas aga J a a n O k s a (1884—1918) jõhker-ekspressionistlik proosa. Olemuselt romantik, stiililt naturalist, kõigi sentimentaalsete ja kulunud pärimuste verivaenlane — säärasena viskles Oksa haiglane and selle lühikese aja, mis halastamatu saatus tal lubas töötada. Tema jõhkrale vaimukusele olid kitsad harjumuslikud kirjandusvormid, samuti kui ta üldise maitse vastu tundis vaid sarkasmi ja mõnitust. Kuid ometi on ta pikem novell „Tume inimeselaps“ liigutavamaid proosateoseid eesti kirjanduses.

Nende tüüpiliste Noor-Eesti ajastu uusromantike-prosaistide kõrval tuleb mainida kaht viljakat kirjanikku, kellel küll tugevad kalduvused realismi poole, kuid kes olemuselt on ometi romantikud. Esimene neist, K a r l A s t - R u m o r (sünd. 1886), esines ägeda revolutsioonilise hässitajana, oli mitu aastat poliitiline vang ja siis jälle erakonnajuht ning parlamendi kõnemees. Pihtinud oma esimeses novellikogus „Sääsed tormis“ (1911) ja proosapoeemis „Lumiste kõrguste poole“ (1913) 1905. a. revolutsiooni pohmelust, kaldus ta ajuti äärmisse sensualismi ja naturalismi, kuid andis ühtlasi ka äärmiselt hingetatud ning romantiliselt häälestatud novellikogu „Sammud kaduvikku“ (1928). O s k a r L u t s (sünd. 1887) debüteeris täitsa realistlikkude koolipõlve mälestistega „Kevad“ (I 1912, II 1913), mis saavutasid haruldase populaarsuse, kuid lõi sealsamas sellise uusromantilise ja poolfantastilise teose nagu jutustis „Soo“ (Kirjutatud on: . . ., 1914). Ja nende äärmuste vahel ongi arenenud tema hilisem väga viljakas toodang, milles vahel kõige realistlikumategi ainete kohal

tundub nukrustav-õrna romantilist hingeõhku. Selliste teostena olgu mainitud ka tema juba seitsmenda andeni ulatuvad kunstiliselt ümberkujundatud noorusemälestised.

Igatahes andsid uusromantilised tendentsid kahe revolutsiooni vahel ilme kogu eesti kirjandusele.

Oskar Luts.

Realistlik vool ei kadunud küll täitsa, kuid sulatas endasse uusromantilisi meeleolusid ja stiilielemente. Nii kajastasid ka varemad realismi esindajad suuremal või vähemal määral valitsevat voolu, nõnda Kitzberg oma „Libahundis“ või Vilde „Mäeküla piimamehes“; samuti pärastised uusrealismi väljapaistvamad arendajad A. H. Tammsaare ja M. Metsanurk.

Noor-Eesti esimene põlv töötas mitmeti väga ebakohastes tingimustes. Suur osa tema energiast kulus lihtsalt uute mõttesuundade läbisurumiseks vaenlikus ümbruses. Alles tema algatusel tekkis kõrgemaid nõudeid asetav esseistlik ja arvustuslik kirjandus, mida viljelasid eriti G. Suits, F. Tuglas, V. Ridala, B. Linde ja liikumisele ligidal seisev Aino Kallas. Samuti jättis Johannes Aaviku (sünd. 1880) poolt algatatud

keele puhastamise, uuendamise ja täiendamise liikumine sügavaid jälgi eesti keelde. Igatahes suutis Noor-Eesti juba paariteistkümne aasta jooksul Eesti vaimset ilmet tunduvalt muuta, kuigi ta looval alal nii viljakas polnud kui oleks soovinud.

IX. Uusromantikute noorem rühm.

Noor-Eesti tegevuse kõige intensiivsemal hetkel üllatas Maailmasõda. See tähendas sõjavõimeliste mobiliseerimist ja võõrsile viimist, rahva sunniviisilist kaasaelamist Vene riigi saatusega, maa sõjajalgu jäämist, revolutsiooni keeriseid ja siis omal käel sõja pidamist nii venelaste kui sakslastega, millest Eesti lõpuks väljus iseseisva vabariigina. Maailmasõja algul jäi kirjanduslik elu soiku ja kadus paari aasta pärast peaaegu täiesti. Kuid kohe esimesel vabamal hetkel — pärast 1917. a. revolutsiooni — puhkes ta jälle erilise hoogsusega. Juba mainitud aasta kevadel organiseerus rühm nooremaid kirjanikke Siuru nime all (muinasjutulind „Kalevipojas“). Selle liikmed olid küll enamasti kõik juba varem ms. Noor-Eesti väljaandeis esinenud, kuid äsjane pikk kirjastuskriis oli sundinud neid eriraamatute väljaandmisega ootama, nii et nad nüüd debüteerides olid oma laadis õieti välja kujunenud. Nende üldine suund tähendas enam-vähem Noor-Eesti jätkamist, nagu ka senised väljapaistvamad noor-eestlased nende tegevusest osa võtsid, eriti „Siuru“-nimelisest albumeist (I 1917 — III 1919). Noor-Eesti estetismi ja individualismi, fantastikat ja vormikultuuri oli ainult veel kaugemale arendatud, kuna puht-romantilistele stiielelementidele lisandus pisut futuristlikke ning ekspressionistlikke sugemeid. Kõiges selles avaldus selgesti vanema põlve

teedvalmistava töö tähtsus. Ometi arendati nüüd kesk
sõja pohmelust ja revolutsiooni joovastust üks pool
Noor-Eesti kalduvusist eriti kaugele välja: tundmu-
sed ja kired otsekui pääsid aheldavast survest ning
kirjandusse tulvas seninägematu sensualismi, meelte-

Marie Under.

likkuse laine. Kuigi eesti kirjanduses juba väga pal-
juga oli harjutud, siis äratas viimane nähtus ometi
valju protesti ja poleemikat.

Selle kümnekonna andeka lüüriku hulgas, kes
koos Siuruga kirjanduse vallutasid, tuleb kõigepealt
mainida Marie Underit (sünd. 1883). Kahtle-
mata, eesti kirjanduse teine suur naisluuletaja Koi-

dula kõrval — kuid kui erinev oma eelkäijast! Ta oli juba esimesist Noor-Eesti väljaandeist peale seal harva asjaarmastajana esinenud, äratamata ometi suuremat tähelepanu. Alles a. 1917 esines ta oma esimese luuletiskoguga „Sonetid“, millele on järgnenud üheksa teist kogu ja lisaks valik saksa moodsest lüürikast. Underi sonetikogu oli esimeseks piksevardaks, millesse löid ägedad süüdistused sensualismis, erotismis ja ebamoraalsuses. Kuid teiselt poolt leidis ometi tunnustust autori tung kindla vormi ja värviküllase dekoratiivsuse poole. Jatkanud seda suunda veel paaris raamatus, avaldas Under a. 1920 kogu „Verivalla“. See tähendas loobumist senisest kitsalt-subjektiivsest aineteringist, kaasaelamist ühiskonna murrangu-meeleoludega, sotsiaalse maailmamure tunnetamist, moraalse uuestisünni püüet. Ühtlasi taganes senine dekoratiivne virtuositeet sügavama ja hingestatuma sõnastuse ees. Kõiges selles avaldus ilmselt ekspresionismi sissetung eesti lüürikasse. Underi kaunimaid saavutisi on aga tema hilisemad lüürilised kogud „Hääl varjust“ (1927) ja „Rõõm ühest ilusast päevast“ (1928) ning ballaadide kogu „Õnnevarjutus“ (1929). Ühelt poolt paelub siin värske ja lopsakas ütlemissviis, teiselt poolt aga sügavatundeline, nägemuslik luule, kuna ekspresionismi hüsteerika on klaarunud läbi elutarga intellekti. Siin on kosmost ja inimest, traagikat ja huumorit, ballaadi ja lüürikat, keerukat hüperbooli ning rahvaluule lihtsust. Kõige sellega on Under juba nüüd saavutanud tunnustatud „klassiku“ seisukoha.

Underiga tuleb mitmeti kõrvutada Henrik Visnapuu (sünd. 1889), kes on avaldanud siimaale kümme luuletiskogu, mõned pikemad jutustavad luuletised ja näidendid ning rohkesti teoreetilisi

kirjutisi. Temagi oli alanud luuletegevust võrdlemisi varakult ja püüdnud enne Maailmasõda propageerida futurismi, kuid debüteeris samuti alles a. 1917 luuletiskoguga „Amores“, mis äratas vahest veel enam pro-

Henrik Visnapuu.

testi kui Underi „Sonetid“. Sest kuna viimase klassiline vorm vähemalt opositsiooni nõrgendas, siis olid Visnapuu luuletised ka vormilt väljakutsed senistele harjumustele. Siin väljendus loorimatus sõnastuses kogu erootiliste tunnete skaala — oheldamatust kirest küünilise mõnitamise kaudu jõuetu alistumiseni. Ise-

enesest oleks see vaatlus küllaltki masendav, kui seda ei puhastaks kannatustoonid, mis kostavad läbi nende rõvetsuste. Järgnevateski kogudes liikus autor veel umbes samade ainete ja tundesuundade piirkonnas, rikastudes aga ideeliste väljavaadete ning tehniliste võtete poolest. Nii jõudis temagi kolmanda koguga „Talihari“ (1920) kitsalt-subjektiivseist elamustest nn. ajalaulude juurde. Neljas kogu „Käoorvik“ ja viies „Hõbedased kuljused“ (1920) sisaldavad rohkesti puht-musikaalse värsirakenduse katseid, aga kuuen-dast „Ränikivi“ (1925) peale hakkab ikka teravamalt tunduma oma rahva ning kodumaa valulis-armastava tunnetamise püüd. Ja sellisena on Visnapuu püsinud siinamaale, paiguti kooskõlatu ja rabelev, paiguti lan-gedes mõistuspärasusse, kuid puht-lüürilisel alal ikkagi sugereeriv.

Ikka samal 1917. a. esimese luuletiskoguga esine-nud J o h a n n e s S e m p e r (sünd. 1892) on väga mitmekülgsete võimetega varustatud kultiveeritud and: luuletaja, novellist ja esseist, esmajoones aga ikkagi luuletaja. Tema paar esimest kogu käsitlevad ihutud-selges vormis moodse inimese ebamääraseid isiklikke elamusi, siis aga hakkab näilise estetismi alt teravalt tunduma sotsiaalsete huvide soon. Paaris viimases kogus „Viis meelt“ (1926) ja „Päike rents-lis“ (1930) tundub uusasjalikkuse ning elurõõmu sissetungi. Proosas saavutas Semper erilise menu haritlaselu käsitleva psühholoogilise romaaniga „Ar-mukadedus“ (1934). Tema mitmekülgseist kirjandus-kultuurilisist huvidest annavad tunnistust rohked värsitõlked Dantest ja uuemast itaalia lüürikast, W. Whitmanist ja Verhaerenist, moodsaist venelasist ning sakslasist. — J o h a n n e s B a r b a r u s (sünd. 1890), eraelus arst, on oma koolipingi-kaaslasest Sem-

perist mõnes suhtes ühekülgsem, kuid seda tüüpilisem. Tema esimene luuletiskogu „Fata-morgana“ (1918) ja kolme järgneva lüürika on jõhker ja jõuline žest ürginstinktide maailma, täis põlismetsade ning suurlinnade paatost. Järgnevad neli suurt kogu, mille pealkirjadki on iseloomulised: „Geomeetiline inimene“ (1924), „Multiplitseeritud inimene“ (1927), „Maailm on lahti“, „E. W.-r“ (1932) ja „Tulipunkt“ (1934), osutavad huvi prantsuse uuemate kunstivoolude — kubismi ja konstruktivismi vastu. Sisult on Barbarus alati opositsioonimees, täis trotsi ja mässu reegleisse tarretunud maailma vastu. — Mitte vähe pole neid omadusi ka August Alliel (sünd. 1890). Alates küll kogus „Üksinduse saartele“ (1918) sümbolistlikus vaimus käsitletud klassiliste ainetega, siirdus ta juba teises kogus „Carmina barbata“ (1921) tihedale epigrammi-stiilile ja on jatkanud seda hiljemgi. Tema iseseisva raamatuna ilmunud „Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust“ (1925) on vormilt lopsakas, sisult sarkastiline pihtimuspoem. — Rohkesti ühiskondliku opositsiooni elementi leidub ka Jaan Kärneril (sünd. 1891), kuid juba elegilislüürilisema tooniga. Ta on avaldanud pool tosinat luuletiskogusid, mitu romaani ja näidendit, lisaks kirjandus- ning kultuuriloolisi teoseid. Tema värsiromaani „Bianka ja Ruthi“ (1923) jutustav element on nõrgavõitu, kuid vorm musikaalne ning meeoleulikas. Proosaromaanes „Soodoma kroonika“ (1934) ja „Tõusev rahvas“ (1936) on ta vahelduva õnnega käsitletud meie hilisemat arengulugu. — Veel pehmematooniline on Arthur Adsoni (sünd. 1889) lüürika. Oma idüllilise anni avaldamiseks pole ta leidnud üksnes isestiili, vaid ka -keelet, sest tema poolkümme luuletiskogu on kirjutatud kõik võru mur-

des, otsekui tõenduseks lõuna murde veelgisest kirjandusvõimelisusest. Alates koguga „Henge palango“, mis ilmus samuti a. 1917, on ta ses pehmelt-paitavas vormis käsitlenud noorusmälestisi ja armuelamusi, ühiskondlikke aimalusi ning natüür-morti maalinguid. Lisaks on ta avaldanud mitu näidendit kirjakeeles, nendest esimesena esimese ekspressionistliku draama Eestis „Läheb mööda“ (1923). — Ka tunduv osa Hendrik Adamsoni (sünd. 1891) lüürikast on sõnastatud lõuna, seekord viljandi murdes. Tema toodangu põhiaine on intiim-eleegiline, tihti huumorisse kalduv. — Lõpuks olgu mainitud ajajärgu vähem väljakujunenud lüürikuist veel Jaan Lõo, Rudolf Reimann ja Julius Oengo.

Kõnesoleva ajastu eesti lüürika areng on sündinud sisulise süvenemise ja vormilise täienemise tähe all. Suurem osa siin esitatud luuletajaid on alanud kitsa aineteringiga, mille keskkohaks on moodse inimese mina selle keerukate naudingute ja kannatus-tega, kuid aja jooksul saanud värskendust ühiskondlikest meeoludest ning tungidest. See on tee isikust ühiskonna ja esteetilisest eetilise poole. Mis aga puutub vormisse, siis on kõik ülemalkäsitletud luuletajad mingil moel mitmekesistanud eesti värssi, selle rütmilisi ja riimilisi võimeid. Kogu see lüürikute põlv on tunnistuseks haruldaselt ühtlasest ja viljakast tõusust eesti luulekirjanduses.

Sellevastu pole selle põlve saavutised proosas nii ulatuslikud, sest ajastu uusromantiline üldtoon polnud ikkagi soodsaks eelduseks sidumatu sõna käsitlusel. Võime mainida ainult paari-kolme prosaisti, kõigepealt August Gailitit (sünd. 1891). Avaldanud küll juba enne Maailmasõda ühe katseraamatu, tuli ta tõeliselt kirjandusse alles a. 1917 oma fantas-

tilis-naturalistliku novellikoguga „Saatana karussell“, millele järgnes teisi novelle ja paar romaani. Autori iseäralduseks oli haruldaselt kerge fabuleerimise ja tüüpide loomise oskus ning rütmiline ja lopsakas stiil; kuid ühtlasi kannatasid ta teosed fantaasia loogika-

Kirjanikkude ühing Siuru:

F. Tuglas, A. Adson, M. Under, J. Semper, A. Gailit,
H. Visnapuu.

nõrkuse ja stiililiste abinõude ülipaisutamise all. Nende teoste hulgas on kahe boheemlase suviseiklusi kujutav romaan „Muinasmaa“ (1918) ometi kõige loetavam. Seigelnud ise paar aastat Kesk- ja Lõuna-Euroopas, algas Gailit a. 1926 ilmunud novellikoguga „Vastu hommikut“ juba korrakindlamat loomingut, mille kõrguspunktiks on romaan „Toomas Nipernaadi“ (1928). See teos koosneb õieti seitsmest iseisvast novellist, mis on seotud aga ühise nimikangelasega, kes ühe suve jooksul maal ringi rännates satub tegemisse väga mitmesuguste inimeste ja olukorda-

dega. See maanteehulgas, valetaja ja vembumees on lõpptulemuseks ometi sügavam, kui esimesel hetkel arvaks: ta paisub uusromantilise tuju- ja meeleoluinimese sümboolseks kujuks. Ja see teos ise, täis rännulusti ning situatsioonikoomikat, leidis väga hea vastuvõtu nii kodumaal kui ka saksa- ja hollandikeelses tõlkes. Gailiti viimase romaani „Isade maa“ (1935) nautimist segab vastuolu vabadussõja tõsise aine ning boheemitseva suhtumisviisi vahel.

Teine selle põlve prosaist Richard Roht (sünd. 1891) algas samuti fantastilis-romantiliste novellidega, milles oli vähem dünaamikat kui Gailitil, sellevastu aga rohkem lüürilist tunnet. Tema parimad seda laadi novellid leiduvad kogus „Siluetid ja dekoratsioonid“ (1918). Hiljem on Roht kaldunud rohkem realismi, andes säärased õnnestunud raamatud nagu romaanid „Kurgsoo“ (1924) ja „Vastsed rajad“ (1935) nautimist segab vastuolu Vabadussõja tõsise kümnekond kergemat ajaviite-romaanini. — Lõpuks tuleks mainida Johan Jaiki (sünd. 1899), kes oma „Võrumaa juttudes“ (I 1924, II 1933) ja teistes, peamiselt noorsoole määratud teostes on harrastanud rahvalik-lopsakat mõttekujutust.

X. Uusrealismi ajastu.

Nagu nägime üksikute teoste ilmumisaastumeist, on uusromantikute nii vanema kui noorema põlve tegevus jatkunud tänapäevani. Kuid kirjanduse üldsuund on viimase kümnendi jooksul ometi muutunud. Pärast 1920. a. näib revolutsioonist ja vabadusvõitlusest tulnud ühiskonnas algavat taltumise ja tasakaaluotsimise protsess. Esialgu tõuseb eriti teravaks iseisvusunistuste ja reaalsuse vahel paratamatult esi-

23
28

nev vastuolu tunne, mis leiab kirjanduses väljendust sisult radikaalseis ning vormilt ekspressionistlikes protestivalanguis. Seda ideoloogilist käärimist peegeldab nii vanemast kui nooremast uusromantikute põlvest moodustunud kirjanikurühm *Tarapita* samanimelise ajakirjaga (1921—1922). Kuid mida kaugemale edasi, seda paratamatult hakati harjuma halli argipäevaga. See reaktsioon sai eriti siis tunduvas, kui Eestit üllatas nii sisemistel kui rahvusvahelistel põhjustel raske majanduslik kriis. Ja vastavalt sellele kainenemisprotsessile on muutunud ka suhe kirjanduslikku loomingusse. Nii põhjalikkude murrangute järel tõusis paratamatu vajadus tutvuda uue olustikuga ja inimesega selle olustiku raamides. Reaktsioon käis täies ulatuses Noor-Eesti traditsioonide — romantika, estetismi, individualismi — vastu, seades nende asemele ideaaliks realismi, eluläheduse, ühiskondlikkuse. Selle ümberhinnangu teostamiseks andis noorem kirjanikkude põlv, kes alles nüüd tegevusse asus, välja kirjanduslikku ajalehte „Kirjanduslik Orbiit“ (1929—30). Et ajastu olemuselt on realistlik, siis on ta leidnud oma kohasema väljenduskuju romaanis. Ja romaani võidukäigust kõnelebki uusim eesti kirjanduslugu.

Tegelikult võib realistliku romaani taaselustajaks pidada *Albert Kivikat* (sünd. 1898). Avaldanud a. 1919 esikraamatuna hea külajuttude kogu „Soo-kaelad“, hakkas ta küll futuristlikkude vempudega katsetama, jõudes kuni kurikuulsate „Lendavate sigadeni“. Kuid varsti ilmus tema romaanide tsükkel „Jüripäev“ (1921), „Jaanipäev“ ja „Mihklipäev“ (1924), mis püüavad pakkuda läbilõiget Vabadussõja ja sellele järgnenud aja eesti külaühiskonnast. Trioloogia esimene osa näitab vastuolusid talu ja popsi

vahel; teises osas on saunikud maareformi kaudu saanud juba asunikeks, kuid vastuolud nende tõusikute ja vanatalunikkude vahel jätkuvad; kolmandas osas liituvad aga need mõlemad kihid uueks „ühistõuks“. See seeria pakub rohkesti lopsakat maaelukujutust ja tusedaid inimtüüpe, nagu ta ühtlasi suurema kompositsioonina eesti ühiskonna uuemast arengust on ideoloogiliseltki huvitav. Kuid vormilt on ta paiguti laialivalgub ja viimistluseta. Annud selle iga tahes kaaluka näite uuest realistlikust külaromaanist, vaikis aga Kivikas ilukirjanikuna, kui mitte arvestada tema pihtimusromaan „Vekslivõltsija“ (1931). Ja esialgu näis, nagu poleks tema antud eeskuju tähendanud veel mingit üldisemat suunavahetust. Ning nii ilmusidki realistliku romaani tõelisele võidule aitajatenäna alles kaks vanema põlve kirjanikku, kelle tegevuse algus langeb küll kaugemale minevikku, kuid kelle õiget laadi osalt varjutas, osalt mõjutas paarikümne aasta jooksul uusromantilise ajastu üldsuund.

Esimene neist on Anton Hansen-Tamm-saare (sünd. 1878). Juba sajandi algul avaldas ta mõned naturalistlikud jutustised, nagu „Kaks paari ja üksainus“ (1902) ning „Vanad ja noored“ (1903), mis kuuluvad üldse tolle realistliku ajastu parimate saavutiste hulka. Õppides hiljem Tartu ülikoolis õigus-teadust ja võttes osa Noor-Eesti algatusist, avaldas ta mitu pikemat jutustist eesti linnaintelligentsi elust: „Pikad sammud“ (1908), „Noored hinged“ (1909) ja „Üle piiri“ (1910). Nende ained ja impressionistlik stiil rikastasid tunduvalt kirjandust, kuigi jätsid ka mingi halli mulje. Kuid varsti pärast seda oli kirjanik sunnitud haiguse tõttu aastaiks loobuma intensiivse-mast kirjanduslikust tegevusest. Ilmusid aeg-ajalt mõned nukrast ironiast immutatud, pisut knut-

hamsunlikult häälestatud pikemad jutustised: „Varjundid“, „Kärbes“ (1917) ja „Kõrboja peremees“ (1922) ning piibliaineline draama „Juudit“ (1921). „Kõrboja peremehe“ aine oli kaua aja takka võetud jälle külast. See tehniliselt pisut konarlik ja pisut haiglase tundesisuga, kuid sellest hoolimata veetlev teos oli õnnelikuks sissejuhatuseks Tammsaare suuri-

A. H. Tammsaare.

male üritusele. Sest a. 1926 ilmus tema „Tõe ja õiguse“ esimene köide, millele aastate jooksul on järgnenud neli teist annet.

Juba keskkooli-põlves oli Tammsaare mõlgutanud lapsea mälestusile rajatud monumentaalsest külaelukujutisest. Selle teostamiseni jõudis ta aga alles poolesajandisele elueale lähenedes, mil elutarkus ja kunstikogemused olid

seks sootuks kohasemad. Nii sündis teos, mille miljöökujutus ja üksikud tüübid ning episoodid on küll mälestusist võetud, kuid kogu kompositsioon tugineb ometi mõttekujutusele. „Tõe ja õiguse“ esimene anne kirjeldab ühe talupere heitlust kärmi maa ning vaenliku ümbrusega. Siin olla Vargamäe Eespere Andrese eeskujuks olnud kirjaniku enese isa, ta vastase Tagapere Pearu algkujuks aga samasugune pahur ja keeruka hingeeluga üleaedne. Kuid nende reaalsusest

laenatud tellingite vahele on loodud maailm täis taltutatud tundeküllust ja elutarka resignatsiooni. Iseenesest oli Tammsaare katse, pakkuda säärast aeglase tempoga, eepiliselt heietavat teost eesti kirjanduses küllaltki julge, sest siin näis seni maitse selle jaoks täitsa puuduvat. Ja sellepärast võis autori kavatsus esimesest köitest esialgu vaevalt palju kaugemale ulatuda. Kuid vastuvõtt ületas kõik lootused ja julgustas jätkamisele, ning a. 1929 ilmus „Tõe ja õiguse“ teine anne. See on sisult niisama pooleldi memuaariline, pooleldi mõttekujutuslik. Romaani esimese ande eepilisel taustal olid vaid hapra vinjetina selgunud noore Indrekust perepoja mõtliku profiili piirjooned. Alles teises andes selgub, et see Indrek ongi mõeldud käsiloleva suurromaani keskkujuna. Nüüd võime jälgida selle noormehe kujunemist ta õpiaastail härra Mauruse — tõeliselt Hugo Treffneri omapärases eragümnaasiumis Tartus, kus Tammsaare ise kord õppis. Juba on tegevuskohaks peamiselt linn ja juba on selge, et see talupoiss on sunnitud lahkuma oma esiisade talupoeglikust miljööst ning elukäsitusest. A. 1931 ilmunud romaani kolmandas osas ongi see areng kindla ilme võtnud. Nüüd on Indrek Paas juba püsiv linlane-ajakirjanik, keda ainult veel 1905. a. revolutsiooni tuulispea ta kodu külaoludesse paiskab. Selle juures näeme teda veel arveid õiendavat maailmaga ja seisukohta võtvat aja suursündmuste vastu. Kui teda aga aasta hiljem romaani neljandas osas kohatame, siis on tema maailm muutunud palju kitsamaks, kuid seda sügav-ahistavamaks. On nimelt juba möödunud Maailma- ja Vabadussõda ning saabumas see ühiskondliku tasakaalustumise ajastu, millest oli kõne selle peatüki algul. Selle ähmase ajastu taustal möödub peategelase isiklik draama, mis moodustab vahest

selle suurteose kunstiliselt kõige veenvama osa. Ühelt poolt on see äärmiselt lootusetu teos: nii inimõite kui tundmus on tunnistatud pankrotiks; teiselt poolt on igapäevase argielu lihtsa esitamisega saavutatud erilise sisemine tundlikkus, kus asjad otsekui iseendi eest räägivad ja kogusummas veenva elutunde loovad. Romaani viiendas osas (1933) siirdub peategelane tagasi isatallu, et parandada seal elu löödud haavu ja leida ometi mingit tasakaalu igaveses tõe ja õiguse otsimises.

Tammsaare umbes kahejapooletuhandleheküljeline suurteos pole kahtlemata ilma puudusteta, eriti on põhjust nuriseda tema venivuse ja targutavate kahekõnede üle. Kuid ühtlasi moodustab see siiski eesti kirjanduse senini kandvama saavutise. Oma psühholoogiliselt tihendatud alatoon ja paigutise sümbolistliku varjundi tõttu ei saa seda pidada tüüpiliseks realistlikuks romaaniks. Aga just selle teose esimene osa oligi see, mis ilmudes andis hoogu ennenägematu ulatusega realistlikkude külaromaanide tekkimiseks eesti kirjanduses.

Sellist eemalt tulevat tõuget ei vajanud küll teine suurem romanist *Mait Metsanurk* (Eduard Hubel, sünd. 1879), kes juba ammu oli tuntud viljaka kirjanikuna. See õpetaja ja ajakirjanik oli samuti alanud kirjanduslikku tegevust uue sajandi esimesil aastail. Noor-Eesti ajal oli ta siis kirjutanud naturalistliku romaani „Vahesaare Villem“ (1909), kuid ka impressionistlik-romantilise tooniga jutustise „Tohoja Anton“ (1916), sõnastanud hiljem haruldase külaromantiku eluloo „Taavet Soovere elu ja surm“ (1922) ning loonud eesti kirjanduses ainsa pikema ekspresionistliku jutustise „Jumalata“ (1921). Kõik need teosed, mitme keskpärasema kõrval, on kirjandusli-

kult väärtuslikud, kuid osutavad ka närvlikke otsin-
guid. Siin on resigneeriva ja skeptilise Tammsaare
kõrval hoopis teissugune kirjanduslik karakter: oma
nägemustes kirevam, suhtumistes sapisem ja üldiselt
ühiskondlikum. Sellisena on ta avalikust elust ikka

Mait Metsanurk.

elavalt osa võtnud ja ajanähtustele ruttu reageerinud. Nii avaldas Metsanurk a. 1926 romaani „Jäljetu haud“, mille kirjutamiseks oli saanud tõuke kommunist V. Kingissepa põrandaalusest tegevusest ja lõplikust saatusest. Romaanis kannab see põrandaalune Krist-

jan Raudma nime ja romaan on kirjutatud selle Raudma enese pihtimuse kujul. Tõeliselt pole küll midagi järele jäänud tõuget annud algkuju isikust, vaid siin loeme ainult sellest, mis autor siis oleks mõtelnud, tunnud ja teinud, kui tema oleks täitnud elus tolle algkuju osa. Kuid igatahes oli Metsanurk oma aine liiga elu lähedalt valinud: kui mõned teda ennast kodumaal kommunistiks tembeldasid, siis tõendati teisel pool idapiiri, et ta selle teose olla kaitsepolitsei tellimisel revolutsioonisangari rüvetamiseks kirjutanud! — Kuna „Jäljetus hauas“ veel tundub ekspresionistlikke stiilivõtteid, siis on autori järgmine, kuuejapoolesajaleheküljeline romaan „Punane tuul“ (1928) täiesti realistlik ja eepiline. Mõeldud õieti ühe eelmise romaani „Valge pilve“ jätkuna, ületab ta selle kaugelt nii ulatuselt kui väärtuselt. Siin oleme jälle eesti realismi tõotatud pinnal — külaoludes. Romaani ajaliseks taustaks on 1917. a. revolutsioon ja Vabadussõda. Nagu mitmes muus Metsanurga teoses, nii kõigub siingi peategelane kahe maailma, kahe õpetuse vahel. Seekord on seks peategelaseks lihtne maanaine, keda tõmbab kord kodanline, kord proletaarne elutunne. Sellega ühenduses on toodud hulk kõrvaltüpe, esitatud sündmusi ning antud lai läbilõige selle nii sisurikka ajastu oludest. — Suurima menu saavutas Metsanurk ometi muistset vabadussõda käsitleva romaaniga „Ümera jõel“ (1934). Siin on esmakordselt pärast Bornhöhe ja Saali aegu kasustatud jälle meie kaugema mineviku ainet, kuid juba palju realistlikuma vaistuga. Metsanurk on tegevuse keskuseks valinud küll kujutletud Mägiste kihelkonna selle kujutletud vanema Velloga, kuid kirjeldanud vahekordi teiste vanematega, ühiskondlikku korda, üksikuid rahva-kihte, sõja- ja rahuaja olusid karm-asjaliku realismiga.

Kõik kulmineerub eestlaste võidu kirjelduses Ümera jõel a. 1210, milline võit sai võimalikuks ainult eestlaste valju ühtehoidmise ja distsipliinile alistumise tõttu. Nii vastas teose tendents ta ilmumishetke rahvuslikkust rõhutavale üldsuunale ning sai ühtlasi selliste ajalooliste romaanide harrastuse virgutajaks. — Lõpuks olgu tähendatud Metsanurga näidenditele, milles ta samuti on käsitlenud aja aktuaalseid küsimusi, kuigi mitte nii väarikate tulemustega kui jutustavas proosas.

Neljandaks uusrealismi esindajaks tuleb lugeda noorema põlve kirjanikku August Jakobsoni (sünd. 1904). Täitsa tundmatu algajana saavutas ta a. 1927 korraldatud romaani võistlusel oma seitsmejapoolesajaleheküljelise teosega „Vaeste-patuste alev“ esimese auhinna ja ühtlasi haruldase menu. Kuigi siin tundub Zola mõju ja häirib liialeminev elu kopeerimine, siis on autori andekus ometi ilmne. Aine on võetud Pärnu aguli elust, keskusena ühe manduva töölisperekonna saatus, kuid sellega seotud ka aja-järgu üldisemaid tunde ja võitlusi. Tegelased on tihtipeale kuni loomalikkuseni toored, käsitlusviis jöhkralt naturalistlik, keel jämedajooneline, kuid kõik

August Jakobson.

kokkuvõttes väljendab jõulist omapära. Jakobson oli avastanud kirjandusele uudismaa, mis oli igatahes viljakas, kuid mille ta ka ise liiga ruttu välja kurnas. Sest kohe pärast esikteose ilmumist asus ta sama miljööd ja tegelaskonda käsitleva uue romaani „Tuhkur hobune“ (I 1928 — IV 1933) kirjutamisele, mis kujunes esimesest paar korda suuremaks. Ühtlasi avaldub samu võtteid teisteski Jakobsoni teostes, täiendudes vahel veel mingi liiglihalise romantikaga, nõnda romaanis „Töö algus“ (1932). Ometi näeme autori viimase aja novellides ja romaanis „Vana kaardivägi“ (1935) ka aineteala laiendamise ning psühholoogilise sisseelamise püüet.

Tammsaare, Metsanurk ja Jakobson tõstsid realistliku romaani 1926. ja 27. aasta paiku valitsevasse seisukohta. Neile järgnes rida teisi autoreid, nagu juba varem külaelu kujutajana tuntud Mats Mõtslane, siis Mart Raud, August Mälk, Rudolf Sirge, Edgar Saks, Arno Raag. Neist algas **M a r t R a u d** (sünd. 1903) keskpäraste luuletistega, saavutas siis aga romaanis „Kirves ja kuu“ (1935) eriti tunnustusväärseid tulemusi. Samuti avaldas **A u g u s t M ä l k** (sünd. 1900) rea romantikasse kalduvaid pikemaid jutustisi, kuni andis romaanides „Kivine pesa“ (1932) ja „Õitsev meri“ (1935) tugevajoonelisi läbilõikeid Saaremaa kalurite elust. Oma suurima menu saavutas ta aga ajaloolise suurromaaniga „Surnud majad“ (1934), milles annab koos ühe põhjasõja-aegse eesti rahvamehe arengulooga masendavalt sünge pildi kogu tollaegse Eesti rahva elust. Selle teosega tõusis autor meie kirjanduse esirinda, kuna ta oma rahvanäidenditega ainult laiade masside jandihimu on rahuldanud.

Moodi minnes muutus realistlik rahvaelu kirjeldus tihti peale halliks, huvivaeseks, mehaanilis-ilme-

tuks argipäeva kroonikaks. Selle vanarealistlik-pinnalise elukopeeringu taustal on huvitavamad mõned isikupärase ainega ja tihedama vormiga jutustajad. Nii kõigepealt Peet Vallak (sünd. 1893), kes on avaldanud ms. väljapaistvad novellikogud „Must rist“ (1925), „Ajude mäss“ (1926) ja „Relvad vastamisi“ (1929). Kuigi ta ained on argipäevaselt hallid, siis käsitleb ta neid mingis groteskses valgustuses, mis avab huvitavaid psühholoogilisi perspektiive; ühtlasi on ta stiil lühisõnaline, värske ja pisiasju tabav. Mihkel Jürna (sünd. 1899) on oma novellides temperamendikam, kuid vähem välja kujunenud. Samuti on isikupärasema ainega ja kokkuhoidlikuma vormiga jutustajad Reed Morn, Leida Kibuvits, Richard Janno, Ernst ja Pedro Krusten ning Adolf Hint. Eriti väärib esiletõstmist Leida Kibuvits (sünd. 1907) oma nelja uusrealistlik-impresionistliku romaniga. Siia tuleb liigitada ka aastailt palju vanem K. A. Hindrey (sünd. 1875), kes, aastakümneid teetsenud arvustuse ja päevakaja alal, alles viimaseil ajal on ilukirjanduses esile kerkinud. Ta on viljelnud heade tagajärgedega psühholoogiliselt süvendatud jutustist, nõnda kogus „Välkvalgus“ (1932). Eriti ulatusliku näite oma võimeist on ta aga annud Eesti muistset viikingiaega käsitlevas suurromaanis „Urmas ja Merike“ (1935).

Kuna novell ja lühijutt on suurte vormide harrastuse õhinas üldiselt tagaplaanile jäänud, siis on rahvaliku realismi läbilöök annud ometi tüseda tõuke algupärase näitekirjanduse virgumisele. Sel alal osutus peameistriks Hugo Raudsepp (sünd. 1883), kes kaua aega oli tuntud vaimuka ja viljaka följetonistina, kuid pärast rasket haigust oli sunnitud loobuma ajakirjaniku kutsest ning andus näidendite kir-

jutamisele. Ta on avaldanud piibli-ainelised draamad „Kohtumõistja Simson“ (1924) ja „Siinai tähistel“ (1928), ent saavutanud haruldase menu ikkagi kümme-konna komöödiaga, millest on tähtsamad: „Ameerika Kristus“ (1926), „Sinimandria“ (1927), „Mikumärdi“ (1929), „Põrunud aru õnnistus“ (1931), „Vedelvorst“ (1932), „Salongis ja kongis“ (1933) ning „Roosad prillid“ (1934). Neis teeb ta ülemeelikult nalja poliitilisist päevaküsimusist, tõusikühiskonna eneselaiutamisest, uueaegse külaelu veidrusist, serveerides selle kõrval oma pahupidi pööratud filosoofiat. Tema kom-

Hugo Raudsepp.

positsioon pole harilikult loogiline, samuti kui tegelasedki mitte just realistlikult usaldavad, kuid oma välisilmelt on nad väga meieaegsed ja võimaldavad autoril erakordse vabadusega korraldada oma vaikimate mõtteväljatuste, paradokside, ultra-tõdede tulivärke. Tema jõud ja nõrkus on följetonismis, mille alt küll ikka enam ja enam hakkab

selguma mingi vitaalsuse, alateadvuse, freudianismi filosoofia. Suurima menu saavutas jõhker küla-komöödia „Mikumärdi“, tõstes näidendi üldse kõige soositumaks kirjanduslikuks vormiks ja sigitades terve rea järelaimajaid. Kuid nagu realistlik romaan jäljendajate tõttu reaktsiooni esile kutsus, nii on

ka realistlik rahvanäidend juba mandumas labaseks jandiks.

Kui realism romaanis ja näitekirjanduses on iga- tahes haruldast elavust tekitanud, siis on ta ka nüüd seda vähem kohane olnud luulet viljastama. Tema mõju võib tunda Siuru lüürikute põlve hilisema too- dangu realistlikumas ainevalikus ja sõnastuses. Uuena eluläheduse taotlejana tuleb mainida ainult J u h a n S ü t i s t e t (sünd. 1899) tema kuue värske, rahutusest rääkiva luuletiskoguga ja pikema poeemiga „Noored partisanid“ (1935). Teistest nooremaid luuletajaist nimetagem Vilmar Adamsit, Erni Hiirt, Betti Alverit ja Heiti Talvikut, ilma et neid ometi püüaksime kind- laisse voolu raamidesse paigutada.

Uusrealism pole veel oma viimast sõna öelnud ja sellepärast ei või ka temast enesest veel viimast sõna öelda. Ometi näib meie kirjanduslik areng juba min- gile uuele murrangule lähenevat. Seda eeldab maad- võttev rahvuslik-idealistic kallak ühiskonna mee- oludes. Seda tõendab ajaloolise romaani esilekerki- mine, mis vähemalt temaatiliselt märgib juba eemal- dumist realistlikust tõsiümbruse kirjeldamisest. Ja lõpuks on selle tunnuseks ka viimasel ajal jälle mär- gatav huvitõus lüürika vastu.

*

Eesti kirjandus on viimaseil aastakümneil, eriti iseseisvusaajal, kiiresti kasvanud. On lisandunud kir- janikkude arv, paisunud raamatutoodang, tihenened kirjanduslik elu üldse. Et mõista seda tõusu, selleks piisab väitest, et eesti raamatutoodang pooleteist- kümne iseseisvusaasta jooksul ületab eelmise ligi neljasaja-aastase toodangu. Kirjandusliku keskasuti- sena on toiminud Eesti Kirjanduse Selts, kirjandus-

loo uurimise alal teetsenud Akadeemiline Kirjandusühing, kuna kirjanikkude kutseorganisatsiooni ülesandeid on täitnud Eesti Kirjanikkude Liit ja rahvusvahelisi kirjanduslikke sidemeid ülal hoidnud Eesti Pen-Klubi. Kirjanduslikest ajakirjadest olgu mainitud kirjanduslugu ja arvustust harrastav „Eesti Kirjandus“ ning peamiselt ilukirjandust sisaldav „Looming“.

See edu on eriti üllatav, kui mõelda, et eesti kirjanduse tõelisest algusest on möödunud vaevalt üle saja aasta ja sellest, mil see kirjandus sai tõesti rahva enda asjaks, ainult kuus-seitsekümmend aastat. Nagu eesti rahvas on tõusnud orjaöö pimedusest vabaks kultuurrahvaks, nii on ka tema kirjandus arenenud vähenõudlikest algeist täisväärtusliku tasemeni. Teda ei saa enam võtta mingi mahajäänud rahvakese alaealise katsena. Teda tuleb arvustada üldise kirjandusliku kultuuri seisukohalt. Kuid niisama on ka tema tulevik seotud ülemaailmse ühiskondliku ja kirjandusliku arenguga.

Kirjandust.

- A. Annist: F. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg“, I 1934, II 1936.
- R. Antik: Eesti raamat 1535—1935, 1936.
- F. R. Faehlmann. Koguteos, 1929.
- Friedebert Tuglas. Koguteos, 1936.
- Gustav Suits. Koguteos, 1933.
- P. Hamburg: Noor-Eesti olemus ning kirjanduskultuuriline tegevus, 1935.
- H. Helm: Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu, 1936.
- K. A. Hermann: Eesti kirjanduse ajalugu, 1898.
- S. Holberg: Kreutzwaldi usundlik maailmavaade, 1933.
- A. Jürgenstein: Arvustuslised kirjatööd, 1919.
- „ C. R. Jakobsoni elu ja töö, 1925.
- A. Kallas: Tähelend. Koidula elulugu, 1929.
- „ Noor-Eesti, 1921.
- M. Kampmann: Eesti vanem ilukirjandus, 1908.
- „ Eesti kirjandusloo peajooned, I 1924, II 1933, III 1923, IV 1936.
- J. Käerner: Lehed tuulde, 1924.
- „ Eesti uuemad luuletajad, 1925.
- B. Linde: Noor-Eesti kümme aastat, 1919.
- „ Omad ja võõrad, 1927.
- „ August Kitzberg, 1926.
- Lisandusi K. J. Petersoni tundmaõppimiseks. Koguteos, 1927.
- A. Loring: Mattias Johann Eisen, 1936.
- O. Looorits: Estnische Volksdichtung und Mythologie, 1932.
- J. Luiga: Päevamured, I—II 1934.
- Marie Under. Koguteos, 1933.
- K. Mihkla: Eesti kirjanduse ülevaade, I 1935, II 1933, III 1935.
- „ Eduard Vilde, 1935.
- A. Mohrfeldt: Jakob Hurt, 1934.
- J. Okk: Kriitilised tundmused, 1918.
- D. Palmi: E. Vilde „Mäeküla piimamehe“ stiil, 1929.
- A. Palm: Eesti Kirjanduse Selts 1907—1932. 1932.
- F. Puksov: Eesti raamatu arengulugu, 1933.
- A. Raag: Elisabeth Aspe, 1929.
- Raamatu osa Eesti arengus. Koguteos, 1935.

- H. R a u d s e p p: Sentimentalism Lääne-Euroopas ja hale-
tundeline vool Eesti kirjanduses, 1923.
„ Mait Metsanurk ja tema aeg, 1929.
- V. R e i m a n: Eesti Piibli ümberpanemise lugu, 1890.
„ Kivid ja killud, 1907.
- V. R i d a l a: Eesti kirjanduse ajalugu koolidele, I 1924,
II 1925, III 1929.
„ Anna Haava, 1915.
„ Ernst Enno, 1925.
- J. R o o s: Lühike eesti raamatu ajalugu, 1936.
„ Ülevaade eesti kirjandusest, 1936.
- T. S a n d e r: Eesti kirjanduse lugu, I—II 1920.
- J. S e m p e r: Meie kirjanduse teed, 1927.
- M. S i l l a o t s: E. Vilde naistüübid, 1925.
„ A. Kitzbergi toodang, 1925.
„ A. H. Tammsaare looming, 1927.
- G. S u i t s: Sihid ja vaated, 1906.
„ Noor-Eesti nõlvakult, 1931.
- L. T o h v e r: Kreutzwaldi väliskirjanduslikust erudit-
sioonist, 1932.
- F. T o o m u s: Villem Reiman, 1935.
- F. T u g l a s: Kriitika, I—IV 1935, V—VIII 1936.
„ Eesti uuem ilukirjandus, 1920.
„ A. H. Tammsaare, 1918.
„ Mait Metsanurk, 1919.
„ Juhan Liiv, 1927.
„ Karl Rumor, 1930.
„ Eesti Kirjameeste Selts, 1932.
- Vanavara vallast. Koguteos, 1932.
- P. V i i r e s: Friedebert Tuglase elu ja looming, 1936.
- H. V i s n a p u u: Vanad ja vastsed poeedid, 1921.
- H. W e i s s ja P. J o h a n s e n: 400-aastane eesti raamat,
1935.
- A. S a a r e s t e ja A. R. C e d e r b e r g: Valik eesti
kirjakeele vanemaid mälestisi, I 1927, II 1931.
- G. S u i t s ja M. L e p i k: Eesti kirjandusajalugu teks-
tides, 1932.
- G. S u i t s: Eesti nüüdislühirika, 1929.
- Eesti Üliõpilaste Seltsi albumid, I 1889 — VII 1902.
Noor-Eesti albumid, I 1905 — V 1915.
Ajakiri „Eesti Kirjandus“, 1906—.
Ajakiri „Noor-Eesti“, 1910—11.
Ajakiri „Looming“, 1923—.

A-10583

HIND 1 KROON